

Lezing Historie Dussen	2
Inleiding:	2
Dussen, vóór St.Elisabethsvloed	2
De Prehistorie:	2
Romeinse tijd:	3
Middeleeuwen:	3
Sint Elisabethsvloed:	5
De Kornsche Dijk	6
Plaats van de kerk van Munsterkerk	7
Na de pauze.	9
Wandeling door vooroorlogs Dussen-Binnen.	9
Papierfabriek De Maasmond.	14
De strostofperiode (1873-1898)	14
Papierproductie opgestart (1898-1919)	15
In Nederlandse handen (1919-1940)	16
De teloorgang (1941-1953)	17
Naoorlogse wederopbouw	18
Nieuw centrum voor Dussen	18
De wederopbouw van start	19
Parochiehuis	20
Nieuwe voorzieningen	21
Bibliotheek	21
Kruisverenigingen	21
Onderwijs	22
Dorpshuis	22
Nieuwe kern van Dussen voltooid	23
Conclusies	23
Afbeeldingen	26

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen
Nadruk verboden. Beperkt gebruik met bronvermelding toegestaan

tonlensvelt@wanadoo.nl

Lezing Historie Dussen

Inleiding:

1: Titelslide

Dames en Heren, hartelijk welkom allemaal.

Een bijzonder woord van welkom aan wethouder Peter Ribbers die in zijn portefeuille naast: welzijn, jeugdbeleid, sport, onderwijs, en kinderopvang ook volwassenen-educatie en cultuur heeft en uit dien hoofde hier vanavond aanwezig is.

Het is mij een eer u iets te mogen vertellen over de geschiedenis van ons dorp. Hoewel Dussen vandaag de dag slechts een klein dorp is, is dit in het verleden niet altijd zo geweest. Dussen kent namelijk een rijke geschiedenis en gold in vroeger tijden als een aanzienlijke plaats in de regio van thans de Landen van Heusden en Altena.

Waar gaan we het vanavond over hebben? Het programma pretendeert de geschiedenis van Dussen te belichten vanaf de prehistorie tot aan de naoorlogse wederopbouw. Dat is natuurlijk een behoorlijk ambitieuze maar vooral lange periode, reden waarom we gedeeltes in vogelvlucht zullen behandelen. Bij een aantal andere zaken en gebeurtenissen zullen we echter wat langer stilstaan en ook wat meer inzoomen.

2: Onderwerpen

Zoals gezegd beginnen we met de prehistorie en de Romeinse Tijd, waarna de Groote Waard en de St.Elisabethsvloed aan de orde komen.

Als het water zich heeft teruggetrokken, besteden we aandacht aan de voor Dussen zo ontzettend belangrijke aanleg van de Kornsche Dijk.

We sluiten het programma voor de pauze af met mijn theorie over de plek waar de kerk van Munsterkerk gestaan heeft.

Na de pauze neem ik u mee voor een wandeling door vooroorlogs Dussen Binnen, waarbij wat achtergronddetails over die tijd belicht zullen worden.

Verder wordt het economisch – en sociaal-maatschappelijk belang van Papierfabriek De Maasmond uit de doeken gedaan. Momenteel verricht ik namelijk historisch onderzoek naar de papierfabriek waarvan u de uitkomsten over niet al te lange tijd tegemoet kunt zien.

Tot slot staan we stil bij de naoorlogse wederopbouw van Dussen en de perikelen die daarmee gepaard gingen en die uitgebreid beschreven zijn in het recent verschenen jubileumboek van de R.K. Parochie.

Met dit programma hoop ik u een weliswaar beknopt doch enigszins totaalbeeld te geven van de Dussense geschiedenis door de eeuwen heen, wat voor u mogelijk aanleiding is om u wat verder te verdiepen in deze materie. De bibliotheek met talrijke historische boeken over de streek, maar vooral het gloednieuwe streeksarchief in Heusden zullen u graag verwelkomen en behulpzaam zijn bij uw speurtocht naar het verleden.

Dussen, vóór St.Elisabethsvloed

De Prehistorie:

Bij bodemonderzoek in de streek zijn op een diepte van anderhalve meter onder het maaiveld grote hoeveelheden eikenstammen aangetroffen, die bovendien evenwijdig aan elkaar in dezelfde richting liggen. Daaruit kan afgeleid worden dat de streek heel, heel lang geleden oorspronkelijk een eikenwoud is geweest. Het vermoeden bestaat dat deze bomen in de ijstijd onder kruiend ijs zijn bezweken en nadat het ijs zich had teruggetrokken overdekt zijn geworden met een laag slib en veen. De streek is dan inmiddels geworden tot een rivierendelta die beheerst wordt door het water.

3: Stroomrugkaart van het Land van Heusden en Altena

Een van die rivieren is De Maas. De Maas stroomde in de prehistorie in dit gebied alleen in oost-westelijke richting en dus nog niet noord-westelijk tussen Hedikhuizen en Woudrichem. De Bommelerwaard en het Land van Heusden en Altena vormden nog één gróót rivierengebied. De streek was vooral 'n veengebied, aan de noordzijde begrenst door de Waal en de Merwede en aan de zuidzijde door de Maas. Tussen deze twee rivieren bevonden zich een aantal oost-west verlopende stroomruggen of oeverwallen. Dit zijn verhogingen in het landschap. Op deze kaart zien we van boven naar beneden: De Rijswijkse stroomrug (meest noordelijk), De Alm en Biesheuvelse stroomrug (centraal) en De Dussense stroomrug (meest zuidelijk).

Later, in de eerste helft van de Middeleeuwen, werden deze stroomruggen doorbroken door de noord-westelijke Maasarm van Hedikhuizen naar Heusden en uitmondend in de Alm bij Giessen, nog later, in de tweede helft van de Middeleeuwen, doorstotend tot Woudrichem en samenvloeiend met de Waal.

Deze, thans afgedamde Nieuwe (of Heusdense) Maas genoemd, scheidde daarmee het rivierengebied in de Bommelerwaard en het Land van Heusden en Altena.

Romeinse tijd:

In de Romeinse tijd werden deze van nature hoger gelegen stroomruggronden uitgezocht voor bewoning. Hierop vond men enige bescherming tegen de voortdurende bedreiging door het water. Vooral op het oostelijk deel van de Dussense stroomrug werden Romeinse woongronden gelokaliseerd: te Aalburg (3), in Genderen (2), maar ook voorbij Eethen en meest westelijk te Meeuwen, doch niet onder Dussen. Ten westen van de Landen van Altena waren de oeverwallen nauwelijks nog herkenbaar en op vele plaatsen overgroeid door het veen.

4: Peutingerkaart in haar geheel

Door de Romeinse vindplaatsen, wordt de Dussense stroomrug wel in verband gebracht met een mogelijk Romeinse weg, onderdeel van de zuidelijke route door het westelijk Midden-Nederlands rivierengebied en weergegeven op de hier getoonde Tabula Peutingeriana. Deze Peutingerkaart, zo genoemd omdat de kaart stamt uit de bibliotheek van de 16^e eeuwse verzamelaar Konrad Peutinger, een jurist en humanist uit Augsburg en tijdgenoot van Erasmus, is een dertiende eeuwse kopie van een oude Romeinse wereldkaart uit het begin van de derde eeuw, waarop de toenmalig bekende wereld staat aangegeven. Ook dat deel van Nederland dat tot het Romeinse Rijk behoorde zou terug te vinden zijn op deze kaart.

Het deel linksboven op de kaart heet Patavia of Patabus wat sinds de 19^e eeuw in verband gebracht wordt met de Batavieren en het Midden-Nederlands rivierengebied.

5: Peutingerkaart met Patavia-deel

Als u goed kijkt ziet u op deze meer gedetailleerde uitvoering van dezelfde kaart dat er vanuit Noviomagus (dit is Nijmegen) twee routes naar het westen lopen die tezamen komen bij Lugduno (zijnde Brittenburg bij Katwijk). De meest noordelijke weg loopt evenwijdig aan de Rijn, terwijl de zuidelijke route juist ten noorden van de Maas is geïdentificeerd. Van deze zuidelijke route wordt beweerd dat die deels over de Dussense stroomrug liep.

Alvorens u nu echter uw kinderen en kleinkinderen gaat vertellen dat Keizer Julius Ceasar (100-44 v.C), de eerste Romeinse keizer die de Rijn overstak en ook als eerste voet op Britse bodem zette, in het jaar 55 voor Christus met zijn twee legioenen hier in Dussen over de Baan richting Britannica is getrokken, wil ik u wel graag meegeven dat de diverse onderzoekers verre van eensgezind zijn in hun lokalisering van deze zuidelijke route. Bovendien is sinds enige jaren de bewering dat Patavia als het Midden-Nederlands rivierengebied dient te worden aangemerkt, zelfs niet helemaal onomstreden meer.

Dat zijn de "feiten", doch niets let u om bij deze intrigerende Peutingerkaart uw eigen fantasie de vrije loop te laten. Als u hier wat meer over wilt weten moet u maar eens op uw internetzoekmachine "Peutingerkaart" intypen. U kunt dan diverse websites raadplegen over deze materie.

Middeleeuwen:

Van de Romeinse tijd maken we een flinke sprong in tijd; naar de vroege Middeleeuwen. Het Land van Heusden en Altena maakte in de vroege Middeleeuwen deel uit van de graafschapsouw Teisterbant. De naam Teisterbant duidt op een grensligging, en wel ten opzichte van reeds ontgonnen gebied. De grenzen van de gouw lagen dan ook niet vast: als de bewoning zich ruimtelijk uitbreidde, breidde ook Teisterbant zich uit. Teisterbant heeft zich aanvankelijk vooral naar het westen uitgebreid. Tot deze gouw behoorden onder meer de nederzettingen Aalburg, Andel, Bern, Eeten, Heesbeen en Meeuwen (al deze plaatsen komen voor in stukken van vóór het jaar 1000).

Ná ongeveer het jaar 1000 veranderde dit. Waarschijnlijk samenhangend met de machtontplooiing van de graven van Holland ten nadele van de machthebbers van het Sticht Utrecht, is de ontginning toen meer van west naar oost op gang gekomen. Vanuit de oude kern van het graafschap Holland werd toen stroomopwaarts (dus van oost naar west) veel (veen)grond ontgonnen.

In de eerste helft van de Middeleeuwen maakte de Maas bij Heusden zijn eerste noord-westelijke doorsteek tot aan de Alm bij Giessen. In de tweede helft van de Middeleeuwen gevolgd door de definitieve samenvloeiing met de Waal bij Woudrichem. Dit deel van de Maas wordt de Nieuwe (of Heusdense) Maas genoemd. De Maas in het zuiden, die uiteindelijk Oude Maas zal gaan heten, boog voorbij Dussen in noord-westelijke af, richting Dordrecht, en splitste zich in Dubbel en Maas.

Talrijke veenstromen en zijriviertjes van de Maas speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van het landschap en de bewoningsgeschiedenis tussen Dordrecht en Heusden zoals: Oude – en Nieuwe Maas, Alm, Werken, Middelt, Dusse, Voren, Eem, Graaf en Dubbel. Rivieren en beken vormden oeverwallen, terwijl de daar tussen gelegen komkleigebieden opgevuld waren met Hollandveen. De streek werd dan ook gekenmerkt door een vrijwel ontoegankelijk veenlandschap, waar - behoudens op de oeverwallen - nauwelijks bewoning mogelijk was.

6: Ramaerkaart samengesteld in 1899 door Ir. J.C. Ramaer van Rijkswaterstaat

Doch, in de tweede helft van de tiende eeuw verbeterde het klimaat. Er volgde een periode van zeer droge zomers die belangrijk bijdroegen tot het in ontginning nemen van de veengebieden. In de elfde eeuw vonden op last van de graaf van Holland de eerste systematische ontginningen plaats tussen Maas en Merwede, meer in het bijzonder tussen Dordrecht en Dussen.

In 1200 is het westelijk deel van het gebied nog opgedeeld in de Dordtse Waard, de rivierlandjes van Strijen, de veenstreek van Geertruidenberg tot Waalwijk en Dussen met Munsterkerk, Muilkerk, (Heer)Aerntswaard en Vorensaterwaard. In de 13e eeuw worden een groot aantal waterstaatkundige werken uitgevoerd die uiteindelijk leiden tot een volledige aaneendijking van het gebied tussen Dordt en Heusden, dat enige tijd later bestuurlijk onder de bemoeienis van het waterschapsbestuur van de Groote Waard komt te vallen. Een naam met recht gekozen, want met zijn 40 kilometer lengte en 20 kilometer breedte vormt de Groote Waard inderdaad de grootste waard binnen het oude baljuwschap van Zuidholland (het deel van Holland ten zuiden van de Hollandse IJssel).

Een van de ontginningen in de zuidoosthoek van wat dan nog het gebied tussen Dordt en Dussen heet, was Heeraartswaarde met Herradeskerke, waarvan de oudste schriftelijke vermelding dateert van 1105. Dit gebied aan de (Oude) Maas is zeer waarschijnlijk een ontginning van de hand van de familie Van Der Dussen dat tot stand kwam aan het einde van de elfde eeuw, dit in nauwe samenwerking met de graaf van Holland die de beschikking had over een eeuwenoude hoeve in dit gebied.

Naast Heeraartswaarde met Herradeskerke behoren ook Munsterkerk en Muilkerk tot de oudste ontginningen in het westelijk gebied tussen Maas en Merwede. In Muilkerk moet de heer van Altena een belangrijke rol hebben gespeeld, in Munsterkerk zijn dat de later (1333) naar Den Briel vertrokken kanunniken geweest. Een relatie met de familie Van Der Dussen kan tot 1421 alleen voor Heeraartswaarde aan de Maas worden vastgesteld, niet voor Muilkerk en ook niet voor Munsterkerk.

Bij de oorsprong van deze beide ambachten speelden zij geen enkele aantoonbare rol. De geslachtsnaam Van Der Dussen is dan ook geen afgeleide van de streek waarin Muilkerk en Munsterkerk waren gelegen, maar gebaseerd op het gelijknamige veenstroompje De Dusse, aan de oevers waarvan zij ongetwijfeld hun economische basis hadden opgebouwd.

Het hele gebied tussen Meeuwen en Herradeskerke wordt ook wel aangeduid als Dussen, waarvan de eerste vermelding dateert uit 1200. Dussen is dan in ieder geval al ontgonnen, want het wordt dat jaar met name genoemd bij de gebieden die de graaf van Holland moest opdragen aan de hertog van Brabant; dit ter genoegdoening aan Hertog Hendrik I van Brabant, nadat Dirk VII van Holland het had gewaagd het kortgeleden gestichte 's-Hertogenbosch te plunderen.

Of er toen reeds veel mensen in Dussen woonden is onduidelijk doch niet waarschijnlijk. Temeer daar de beide kerken in het gebied van Dussen pas in de loop van de dertiende en veertiende eeuw in de schriftelijke bronnen worden genoemd: 1276 Mulekerke (=Muilkerk), 1330 Monsterkerk.

Centraal op de hier getoonde Ramaerkaart uit 1899 zien we het gebied rond Dussen Muilkerk en Munsterkerk afgebeeld, waaruit de ligging van beide ambachten aan zijriviertjes (Middelt en Dusse) van de (Oude) Maas blijkt. Opmerkelijk daarbij is dat Muilkerk aan de Middelt ligt, terwijl De Dusse noordelijk van Muilkerk ontspringt. Dit staft de bewering dat de Dusse oorspronkelijk - voor de St. Elisabethsvloed - aan de noordzijde langs het Kasteel van Dussen stroomde en niet zoals nu aan de zuidzijde. Op deze kaart is Munsterkerk direct aan De Dusse gesitueerd.

De 17e eeuwse geschiedschrijver Jacobus van Oudenhoven, welke na een theologische studie in Leiden zijn opleiding tot predikant genoot in Heusden bij de bekende predikant Gisbertus Voetius, schrijft in z'n opsomming van de rivieren van de Grootte Waard over Dussen het volgende:

"Bij Dussen strekte sich soo wijd als beyde ambachten de Dussen, die van deze rivieren hare benaming hebben. De Middel was den voorderen loop van de Dussen, ende begon de Middel daer de Dussen eindigde. De Vooren (Voeren) was een spraut van de Middel ende Dussen, ende nam syne oorspronck, daar deze twee Rivieren vereenighden, ende de Dussen met de Middel synen Naam verwisselden, nemende dan voorders synen loop Zuidwaerts op, ende eyndigde in de Oude Maes."

In de 13^e eeuw is het gedeelte van de Grote Waard, ten noorden van de (Oude) Maas geheel ontgonnen en raakt het bezaaid met nederzettingen. J.C. Ramaer, ingenieur bij de Rijkswaterstaat, deed eind 19^e eeuw intensief onderzoek in deze streek en dat resulteerde in een kaart waarop de situatie van het gebied in 1300 is geprojecteerd op de situatie van 1899 (in rood).

7: Ramaerkaart met situatie van 1899 (in rood) geprojecteerd op die van 1300

Deze kaart nader bestuderend zien we dat vanuit Muilkerk bezien, waarvan het centrum met de kerk gesitueerd was ter hoogte van thans Dussen Binnen, Munsterkerk of Monsterkerk zuid-westelijk hiervan lag, meer in de nabijheid van de Oude Maas. Duidelijk zichtbaar is dat de stroombedding van de Oude Maas eertijds meer noordelijk lag dan dat thans het geval is. De huidige Oude Maas, zoals u die nu kent ten zuiden van Bergsche Maas, is dan ook niet de Oude Maas die u op deze kaart ziet. De voormalige Scheisloot (thans voor een deel Het Kanaaltje) die tot het graven van de Bergsche Maas de grens tussen Waspik en Dussen vormde, wordt genoemd als de laat-middeleeuwse stroombedding van de Oude Maas zoals u die op deze kaart ziet. Nabij de Drongelse pont rest nog een stukje van deze oorspronkelijk Mosa Antiqua (Oude Maas).

Waar het centrum van Munsterkerk, met kerk, precies gelegen zal hebben is tot op heden niet echt aangetoond. Doch ik ben zelf de mening toegedaan dat in ieder geval de kerk van Munsterkerk gestaan zal hebben tussen thans de Oude Straat en Kalversteeg. Ik kom hier in het verdere verloop van mijn verhaal nog op terug

Sint Elisabethsvloed:

Behalve dat het gebied werd beheerst door het water, en ondanks de aaneengesloten bedijking en de talrijke uitgevoerde waterstaatswerken, werd de Grootte Waard ook regelmatig ernstig door het water bedreigd. Iedereen heeft wel eens gehoord van de St. Elisabethsvloed. In feite wordt hiermee niet één specifieke watersnoodramp bedoeld, maar is het een benaming voor een drietal stormvloeden in de vijftiende eeuw (in 1404, 1421, 1424), die langs de kusten van de Nederlanden op of rond 19 november (St.-Elisabethsdag) plaatshadden. De Sint-Elisabethsvloed van 1421 was echter funest voor Holland en Zeeland. De grootste catastrofe voltrok zich in het gebied van de Grote Waard waar een dertigtal kerkdorpen ten onder gingen. Sedert de jaren zeventig van de veertiende eeuw - die niet alleen vanwege de enorme pestuitbraak als "de waanzinnige 14de eeuw" wordt aangeduid - hadden zich in de Grootte Waard tal van ernstige rivieroverstromingen en inbraken van zeezijde voorgedaan. Rivieroverstromingen deden zich eveneens voor, zes weken na de stormvloed van 1421, en in 1423. Toen op 18 november 1424 opnieuw een zware stormvloed voorviel, was de Grote Waard niet meer te redden. Vooral als gevolg van grote bestuurlijke wanorde heeft volledige herdijking nooit plaatsgevonden. De Biesbos vormt tot op heden een relict van de ramp. Laatstgenoemde Sint-Elisabethsvloed bracht overigens niet alleen in Zuid-Holland, maar langs de gehele kust onheil teweeg.

8: Paneelschildering van de St.Elisabethsvloed

Hier ziet u een afbeelding van de Sint-Elisabethsvloed, een paneelschildering van Meester van Rhenen die dateert uit ca. 1500 (en sinds 1933 in bezit van het Rijksmuseum te Amsterdam). Weergegeven is de overstroming van 1421, maar dan bezien vanuit Dordrecht. Oorspronkelijk bestaat dit schilderstuk uit twee panelen. U ziet hier een gedeelte van het rechterpaneel waarop linksboven de kerk van Munsterkerk staat afgebeeld.

Zowel het afbeelden van een gebeurtenis uit een nabij verleden, als het weergeven van zoveel topografische details was nogal uitzonderlijk in die tijd. De meeste kunstenaars hielden zich nog bezig met religieuze onderwerpen. De schilder deed het dan ook met een speciale reden. De panelen werden waarschijnlijk gemaakt in opdracht van dorpelingen uit Wieldrecht, een plaats in het uiterste westen van de Grootte Waard. Na de ramp, waarbij Wieldrecht totaal werd weggespoeld, vestigden de overlevenden uit dit dorp zich in Dordrecht. Daar kregen zij in de Grote Kerk een eigen altaar. Aangenomen wordt dat de panelen voor dat altaar gemaakt zijn, als herinnering aan de ramp.

De Kornsche Dijk

Met de St. Elisabethsvloed van 1421 verdween ook zo'n beetje geheel Munsterkerk, inclusief de kerk, onder de golven, terwijl Muilkerk eveneens onder water kwam te staan. Weldra werden in het oostelijk deel, in het Land van Heusden, allerlei bedijkingsactiviteiten gestart maar pas enige decennia na de overstroming, begon men met de aanleg van de Mosterddijk tussen Andel en Meeuwen, welke in 1450 werd voltooid. Deze dijk ook wel "nieuwe dijk" genoemd, bood echter nog geen soelaas voor het Land van Altena en het gebied rond Dussen. Pas in 1461 werd door Filips de Goede een oorkonde opgesteld, het "Principale Handvest" genoemd, voor de aanleg van een dijk om ook dit gebied voor het water te vrijwaren. Dit Handvest werd gevolgd door een oorkonde, in 1465 toen de dijk inmiddels gereed gekomen was, met daarin opgenomen de bepalingen voor de aanleg en het onderhoud van een dijk vanaf Woudrichem via Werkendam, ik citeer: "ende alsoo voert totter Wercken toe ende voirt tot Wielensteyn en de dan van danen ten Doornschen gate toe ende alsoo voort over die Koorn aen die Dussen ende van danen sluytende aen heere Dircks verlaet van der Merweden", daarmee te Meeuwen aansluitend op de Noordelijke Maasdijk.

De aanleg van die enorme dijk, onder Dussen Kornsche – en Rommegatse Dijk genoemd, moet voor die tijd een gigantisch project geweest zijn, zeker ook gezien het relatief korte tijdsbestek (4 jaren) waarbinnen dat gebeurde. De genoemde ordonnantie van Filips de Goede was dan ook een overeenkomst tussen bovenlokale autoriteiten, waarbij de handen ineengeslagen werden door: zijn neef Jacob I, graaf van Horne en heer van Altena, Jonker Johan, graaf van Nassau en kastelein van het Land van Heusden, de stad Dordrecht en haar ingelanden van Zuidholland (waartoe Dussen behoorde) en Jonkvrouw Odilie van Merwede, vrouwe van Eethen en Meeuwen. Het uitgebreide document met maar liefst 51 artikelen kent een sterk wetgevend karakter. Zo zal de bedijking "morgen-morgensgewijs" betaald worden door de grondbezitters en worden regels gegeven voor rechten en plichten van cijnsgerechtigden en cijnsplichtigen, evenzo voor vruchtgebruikers en pachters. Bij de aanleg van de dijk - die overigens voor een groot deel nog in originele staat verkeert - is in het noordelijk deel gebruik gemaakt van oude dijktracé's en van een gedeelte van de noordelijke oeverwal van het riviertje De Werken. Het traject via Dussen naar Meeuwen volgt geen natuurlijk beloop, maar doorkruist kommen en stroomruggen en gaat langs woonkernen. Alleen al voor de aanleg van de kilometerslange dijk zelf werd maar liefst zo'n 900.000 m³ grond verzet; ruwweg 300.000 boerenkarren met klei. Maar ook de waterbuffer- en waterafvoersystemen werden compleet vernieuwd en gereorganiseerd. Een drietal binnendijkse opvangboezems werden gecreëerd en een groot aantal afwateringssluizen in de dijk aangelegd. Daaronder ook de Kornsche of Vierbansche boezem en De Kornsche – en Munsterkerksche Sluis. Door technologische vernieuwingen werd van een natuurlijke afwatering geleidelijk aan overgestapt naar een geforceerde met behulp van windmolens. In 1537 waren er tenminste 16 molens in het gebied, waarvan er maar liefst zeven rond de Kornsche Boezem stonden. In 1600 was dit aantal opgelopen tot boven de 30. De 7 wipwatermolens bij de Kornse Boezem bleven tot eind 19^e eeuw in bedrijf. Kaden werden opgeworpen, o.a. de Molenkade, nieuwe weteringen gegraven zoals de Baansche – en Dussensche Wetering, en aanwezige uitwatering-gantels zoveel mogelijk benut, bijvoorbeeld de aftakking van de Dusse naar de Sluis en vandaar als Dussensche Gantel uitmondend in de Oude Maas. Uiteindelijk kreeg door dit alles de ordonnantie een betekenis die ver uitsteeg boven het aanleggen en besturen van een waterkerende dijk. De belangen waren er dan ook na. Altena vertegenwoordigde ruim 4.458 morgen, Zuidholland in casu Dussen ruim 929 morgen, Eethen en Meeuwen ruim 141 morgen en Heusden 407 morgen (een morgen is wat kleiner dan een hectare).

Na oplevering van de Kornsche Dijk, de naam is afgeleid van De Koorn zoals het gebied tussen Den Doorn en De Dusse genoemd werd, bood deze Muilkerk en een klein gedeelte van Munsterkerk ($\pm 10\%$) voortaan bescherming tegen het buitenwater. De nieuwe dijk betekende echter ook een ideale vestigingplaats en was het startsein voor de vorming nieuwe buurtschappen. Eerst nog binnendijks, maar naarmate het buitenwater verder werd teruggedrongen, allengs ook buitendijks. Opvallend daarbij was de ontwikkeling van de bebouwing rond de Sluis van Munsterkerk, welke na de bestuurlijke samenvoeging van Munsterkerk en Muilkerk (in 1820) tot Dussen uitgroeide tot de nieuwe kern van het dorp.

9: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met detail van Dussen

Deze prachtige getekende oude kaart van Pieter en Jacob Sluyter dateert uit 1562 en toont onder meer de honderd jaar daarvoor aangelegde Kornsche Dijk. Een paar opmerkelijke zaken hierbij zijn: de molen in het Zuideveld, halverwege de Molenkade, waaruit blijkt dat die in de zestiende eeuw daar dus al stond. De Molenkade vormt dan nog slechts een kade langs de uitwateringstak van De Dusse en is nog geen echte verbindingsweg tussen Binnen en De Sluis en er is zeker nog geen bebouwing langs. Ook opmerkelijk is de kronkel in de zeedijk ter hoogte van de Krekeldraai die toen dus ook al bestond. De dijkdoorbraak die verantwoordelijk is geweest voor deze merkwaardige kronkel, moet dus al vóór 1562 hebben plaatsgevonden.

Bij deze dijkdoorbraak werd veel zand afgezet tussen de dijk en de Dusse. Een perceelsnaam in het Klein Zuideveld herinnert nog aan deze zandafzetting, namelijk het perceel 't Zand, in 1886 nog een houthakweide, later de Zandweide genoemd, met een oppervlakte van ongeveer 2 morgen (1.80.60 hectare) en bestaande uit twee kavels oorspronkelijk in eigendom van R.K. Parochie en gelegen ter hoogte van thans hondenkennel De Morgenstond. Wellicht is het een idee om het nieuwe uitbreidingplan achter de Dr. Van Vuurestraat als Plan Zandweide te betitelen. De kronkel in de dijk is al die tijd gebleven doordat de dijk om het ontstane wiel heen gedicht is. Pas in de vorige eeuw is het buitendijkse wiel alsnog gedempt.

10: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met aanwassen

Op de kaart is ook goed te zien dat door de gunstige omstandigheden voor sedimentatie, na verloop van tijd buitendijks de Kornsche Dijk vruchtbare aan- en opwassen ontstonden, die al snel in gebruik genomen werden. De archipel van nieuwe polders en poldertjes leidde echter tot problemen over de eigendomsrechten. De langzaam boven water komende platen bleken exploitabel, evenals de visrijke wateren daaromheen. In een aantal gevallen ging men over tot het reconstrueren van eigendomsgrenzen zoals deze liepen vóór de overstroming van 1421. Zo werd de oorspronkelijke Oude Maasbedding aangeduid met bolbakens (afgezonken molenstenen met daarop een baken). Voor de delen van het gebied waar de oude eigendomsrechten niet meer zo eenduidig konden worden vastgesteld, gold de regel dat aanwassen toevielen aan de eigenaren die hun gronden op deze wijze zagen aangroeien, terwijl opwassen die midden in het water ontstonden als het ware in het "niemandland", in eigendom werden genomen door de gewestelijke overheid (Holland).

11: Dussen Binnen & Buiten na inpoldering De Laer

Een van de eerste aanwassen die ingedijkt werd was De Laer, deel uitmakend van de oorspronkelijke Dussense stroomrug en gelegen tegenover de aansluiting van de Voorste en de Achterste Hoek op de Kornsche Dijk, ter hoogte van thans de boerderij van Jos Verhoeven. Dit poldertje van slechts 50 ha. (1.000 x 500 m) was de primaire aanzet tot verdere terugwinning van voornamelijk Munsterkerk's gebied.

De Oude Straat, eertijds Het Oude Straetken genoemd, vormde de eerste ontsluiting van dit buitendijks gebied en verschafte toegang tot de gorzen met allerlei prachtige namen. Later worden ook de Nieuwe Steeg, de Kalversteeg en de Cortveldsesteeg aangelegd alsmede, ten behoeve van de waterhuishouding, in oost-west richting de Kornse of Hankse Buitenkade. In 1682 werd de omdijking van al deze aanwassen voltooid waarmee de Zuidhollandse polder een feit werd.

Plaats van de kerk van Munsterkerk

Zo'n kleine vijftig jaar eerder, dus ruim voordat de bedijking van de Zuidhollandse polder gerealiseerd was, werd op 29 juli 1634 ten overstaan van de Grafelijkheidsrekenkamer een akte opgemaakt om het door de Graaf van Holland betwiste eigendomsrecht van de buitendijkse aanwassen van Munsterkerk meer kracht bij te zetten. Hierin verklaren schout en heemraden van Dussen Munsterkerk "dat ook buiten dijcks gestaen heeft de parochiekercke van munsterkerk ende dat soo wij altijd gehoort hebben, op seeker stuk lands tegenwoordelijk sijnde wijland genaemt het kerckhof".

12: Kaart ZH-polder samengesteld door Paul en Anja Seesink-van der Pluijm

Hier ziet u een door Paul en Anja Seesink-van der Pluijm bewerkte overzichtskaart samengesteld door de landmeters Joris de Roij en Matheus van Nispen van de situatie van de dan nog (in 1669) onbedijkte Zuidhollandse Polder. Goed zichtbaar op de kaart zijn het wiel bij de Krekeldraai en de wielen buitendijks bij de Putten naast de Nieuwesteeg, die allen pas in de loop van vorige eeuw gedempt zijn.

Nog even speciaal voor mevrouw Akkerman-Stevens: het perceel Stevenshoek lag ten zuiden van de Nieuwesteeg ter hoogte van Goeijpoort.

Op de kaart is onder meer ook aangegeven de Kerksteegh die zich linksboven op de kaart, achter Hoeckxens, als een zijweg van Out-Straetge in zuidelijke richting uitstrekt tot aan de Scheijsloot.

Het perceel genoemd in het stuk uit 1634 van de Grafelijkheidsrekenkamer, het Kerckhof, is perceel nr.157, het vormt een blokperceel met de nummers 156 en 158 en is gelegen achter De Laer zich uitstrekkend vanaf Den Middelt in zuidelijke richting langs het inmiddels verlandde riviertje De Dusse (de zwarte streep in het midden) tot aan Out Straetge. Bovendien werd het daarvoor liggende perceel nummer 66 dat zich aan beide zijden van Oud Straetge uitstrekt van Den Middelt tot aan het water De Kreke, het Kerckelant genoemd.

Voorts blijkt uit het R.K. Parochiearchief dat het R.K. Gasthuisfonds aldaar sinds 1891 een perceel land in eigendom had dat omschreven werd als "gelegen nabij het Algemeen Kerckhof".

Al deze vermeldingen hebben met elkaar gemeen dat ze verwijzen naar een (vroegere) aanwezigheid van een kerk en kerkhof daar ter plaatse.

Daarnaast wordt door landmeter De Roij nog vermeld dat “de landen van de particuliere Eijgenaers leggende tusschen de Kalversteech - die langs Den Middelt was aangelegd - ende outstraetge westwaerts op tot omtrent de noort toe, sijn van de hoochste landen”, hetgeen ten overvloede bewijst dat dit gedeelte door z'n hogere ligging (stroomrug) bij uitstek geschikt was voor het stichten van een nederzetting.

Tot aan de ruilverkaveling in de zestiger jaren van de vorige eeuw, stond ter hoogte van genoemde kavels aan het watertje Het Middeltje, op een keurig afgebakend perceeltje, het Laarhuisje. Ouderen van Dussen herinneren zich dit nog goed: het Laarhuisje, gelegen achter De Laar, tussen Oude Straat en Kalversteeg, aan het watertje De Middelt, en tegen het perceel De Lange Camp. Het was een populair plekje bij verliefde paartjes en voor zondagse wandelingen. Het (baar- of lijk)huisje was gebouwd op een rechthoekig perceeltje - wat breder dan diep - omzoomd door een watertje en omringd door struiken.

Niemand kan precies vertellen waarom daar zo midden in de polder dat huisje stond. Zelfs de ouders van thans ouderen mensen kwamen niet verder dan “dat ‘t er altijd al gestaan heeft”.

Volgens overlevering werden er doodgeboren kinderen en ongedoopte mensen ten grave gelegd. Het oogt als een lijkhuisje en werd vermoedelijk als zodanig gebouwd toen het perceel als Algemeen Kerkhof in gebruik was.

Een algemene begraafplaats was noodzakelijk omdat voor niet-hervormden een graf in de kerk uitgesloten was en bovendien werd door Napoleon reeds in 1803 ook het in de kerk begraven nog eens aan banden gelegd.

Koning Willem I herstelde dit recht in 1813 nog tijdelijk, maar in 1829 werd het verbod definitief.

Begraafplaatsen mochten zelfs alleen nog maar buiten de bebouwde kom aangelegd worden.

De keuze voor aanleg van een kerkhof op die bewuste plek in de polder zal ingegeven zijn omdat vóór de St.Elisabethsvloed waarschijnlijk de collegialekerk van Munsterkerk daar gestaan heeft. Het Algemeen Kerkhof in de Zuidhollandse Polder zal tot de aanleg in 1867 van het R.K. kerkhof aan De Sluis als algemene begraafplaats gebruikt zijn voor katholieken en andere niet-hervormden.

Als dan verder nog uit oude kaarten valt op te maken dat hemelsbreed de afstand in zuid-westelijke richting tussen de plek van het protestants kerkhof in Dussen Binnen (de plaatsaanduiding voor Muilkerk op de kaart) en het voormalig Laarhuisje nagenoeg gelijk is aan de afstand in zuid -oostelijke richting tussen Muilkerk en Meeuwen, wat ook nog eens overeenstemt met de door Ramaer ingetekende afstanden tussen deze drie plaatsen, dan lijkt het alleszins aannemelijk te mogen veronderstellen dat de plek van het voormalige Laarhuisje (een gedeelte) van het in 1634 genoemde weiland Het Kerckhoff beslaat, en daarmee ook de plaats is waar eertijds, vóór de St Elisabethsvloed in 1421, de parochiekerk van Munsterkerk heeft gestaan.

Het feit dat door landbouwwerkzaamheden ter plekke nog wel eens puinresten worden opgeploegd en dat de hoogtekaart van de ruilverkaveling deze plaats aanduidt als onderdeel van de hoger gelegen (1.00-1.50+ NAP) Dussense stroomrug, staaft de veronderstellingen alleen maar. Opgravingsonderzoek ter plekke en/of bestudering van de opgeploegde puinresten zou meer duidelijkheid kunnen scheppen in deze materie.

PAUZE (10 minuten)

Na de pauze.

De twee volgende kaarten geven u een goed beeld van de situatie in Dussen in de eerste en tweede helft van de 19^e eeuw.

13: Kadasterkaart van Dussen uit ± 1832

Op de eerste kaart, die dateert van omstreeks 1830, ziet u de diverse kadastrale secties van Dussen met hun namen: Geffelkamp, Berkenhoeve, Peerenboom, Stadhoudershoeve, (gezamenlijk vormen zij de voormalige Voornsaterwaard en later de Zuidhollandse Polder) Slothoeve en Edelhoeve (is nu het Noordenveld), Groot en Klein Zuideveld (u allen welbekend).

14: De kaart van Dussen van Kuyper (1865)

Op de volgende kaart van Kuyper uit ± 1865 ziet u meer details van wegen, dijken en vaarwegen, maar ook bijvoorbeeld van tolplaatsen, zoals aan de Baan, de Putten en bij de Schenkeldijk. Zo ongeveer moet Dussen erbij gelegen hebben toen Koning Willem II het dorp aandeed op dooreis van Woudrichem naar Tilburg.

Wandeling door vooroorlogs Dussen-Binnen.

15: Wandeling door vooroorlogs Dussen

Dit gezien hebbende kunnen we aan onze wandeling door een klein deel van Dussen beginnen.

16: Landweg De Bosschen

We vangen die aan bij de oostelijke gemeentegrens en volgende daarbij De Dusse. Hier ziet u een foto van een stukje verdwenen historie, De Bosschen, ter hoogte van Meeuwen. De Dusse liep vroeger door tot aan het Kasteel van Meeuwen, maar een deel ervan is net als dit mooie landweggetje aan de boorden ervan, met de ruilverkaveling in de jaren zestig van de vorige eeuw verdwenen. Dit weggetje langs De Dusse, dat oorspronkelijk met De Baan de enige oostelijke toegang tot Dussen vormde, werd omzoomd door hagen en boomgaarden en een enkele woning. De woning van Jan Akkerman staat er nu nog.

De Bosschen sloot aan op De Baan ter hoogte van het café van Bertus de Wit. In het laatste oorlogsjaar, in 1944, toen de voetbalclub Dussense Boys weer nieuw leven werd ingeblazen hadden de voetballers hun speelveld tegenover het café en dat was mooi meegenomen, want voetballen maakt nu eenmaal dorstig. In die periode heeft Dussense Boys ook even op zaterdag gespeeld en was het elftal versterkt met onderduikers waaronder Jan Smeets, die bij Koekkoek in de Muilkerk was ondergedoken en later gehuwd is met een dochter van Maar Bax. Smeets bleek een enorme aanwinst voor de Boys want hij voetbalde oorspronkelijk bij Sparta uit Rotterdam.

17: De boerderij van Penning

Net als Dussen-Binnen strekte De Baan zich eertijds uit langs beide oevers van De Dusse. Wij nemen de rechteroever, van oudsher het domein van Hoevenaren, Millenaar, en De Rooy, maar ook Vruchtenteelt en Boomkwekerij Het Oude Maasje, gevestigd in den Voorsten Hoek in Villa Casa Cara, had er land liggen: een perceel puik bouwland van ± 1,5 hectare genaamd De Steenbakker, vlak voor de bocht naar Dussen Binnen. Halverwege voorbij die haakse bocht en de Dussensche (later Rutten) Steeg liep het Hillschen Pad, waarvoor de R.K. Parochie in de 19^e eeuw het recht van overpad pachtte ten gerieve van de kerkgangers uit Den Hill en Babyloniënbroek. Net voorbij dit pad, op de heuvel aan de rechterkant stond deze boerderij. Laatstelijk bewoond door Dingeman de Rooij en in 1960 door brand verloren gegaan tijdens een hevig onweer.

In de negentiende eeuw woonde hier weduwe Hendrika Penning-van der Beek, dochter van Gerrit van der Beek en Pieterella de Rooy uit Dussen en oorspronkelijk getrouwd met Franz Migchels Penning een Oost-Friesse landarbeider die op latere leeftijd christelijk-gereformeerd predikant werd in Waardhuizen, Landsmeer en Bunde. Toen dominee Penning in 1869 overleed keerden zijn weduwe en kinderen terug naar het Land van Heusden en Altena. Met van familie geleend geld kocht men deze woning waarin een kruidenierswinkel gedreven werd.

De oudste zoon, Louwrens (1854-1927), diende zijn bijdrage te leveren aan het gezinsbudget en ging daartoe met de hondenkar kruidenierswaren bezorgen en bestellingen opnemen. Louwrens had echter op het Hasselman

Instituut in Nieuwendijk gestudeerd zodat hij binnen de dorpsgemeenschap als een geletterde werd beschouwd. Werd er bijvoorbeeld een dominee beroepen dan werd Louwrens namens een aantal gemeenteleden verzocht Zijne Eerwaarde een brief te schrijven om het beroep aan te nemen. In deze periode deed hij al enige pogingen tot publiceren, maar zijn doorbraak kwam pas later toen hij Dussen al verlaten had (1877).

18: Louw Penning (1854-1927) de schrijver

Zoals zoveel Nederlanders koesterde hij warme gevoelens voor de Zuid-Afrikaanse boeren tijdens de Boerenoorlog tegen de Engelsen. Hij begon er over te schrijven, en met veel succes. In 1896 verscheen zijn eerste boek, De helden van Zuid-Afrika. In 1899 schreef hij een trilogie over de Tweede Boerenoorlog en in 1900 verscheen De Leeuw van de Modderspruit, het eerste boek van de vijf uit de zogenaamde Wessels-serie. Vele boeken zouden daarna nog volgen, zo'n 80 in totaal.

Hij wilde vooral laten zien dat de Boeren voor een rechtvaardige zaak stredden. Hij beschreef het ras der stoere Voortrekkers die met een psalmlied op de lippen en met een geweer en Bijbel gewapend de huilende wildernissen binnentrokken, waar de speer van de bloeddorstige Kaffer en het wild gedierte hun leven bedreigden. Zij kenden evenwel geen vrees. Zij waren immers de pioniers van het Christendom en beschaving. Tegenover deze onverschrokken Boeren stond een overmacht aan laffe en verraderlijke Britse Rooineks. De Wessels-serie sloeg enorm aan, beleefde zo'n dertig herdrukken, en werd in het Engels en Zuid-Afrikaans vertaald. Vooral op christelijke scholen werden de boeken van Penning verslonden.

19: Korenmolen De Gunst

We vervolgen onze weg en zien heel indrukwekkend aan de oever van de Dusse graanmolen De Gunst oprijzen. Schuin tegenover de molen op de hoek van de Dussensche Steeg, later Ruttensteeg genoemd, met de Baan, het café van Sijke de Graaf en haar zwager Willem van der Nat en een weinig verderop het huis met herberg van Lammert de Rooy en Clasina van Edenburg. Men hoefde in Dussen Binnen in die tijd dus ook al geen dorst te lijden.

Reeds in de 15e eeuw, onder Adriaen van Herlaar de Heer van Muilkerk, bezat Dussen-Muilkerk al een korenmolen. Korenmolen De Gunst werd echter pas in 1708 gebouwd, in opdracht van Van Schueren-van Hagoort, de Heer van Dussen Munsterkerk. Het metselwerk werd gedaan door Hendrick Cannans en Jan Leempoel en het timmerwerk door Jan Rombouts en Jan Favier, alias Jan de Waal. Deze aannemers beklaagden zich dat opzichter Claas Decker zich te weinig liet zien waardoor de voortgang van de bouw belemmerd werd. Eerste pachter was Arien Heijmans, die ook de korenmolen van Meeuwen in pacht had. Om graan te laten malen moest bij de Collecteur der verpondingen Impost (belasting) betaald worden en de molenaar diende bij zijn aanstelling een eed af te leggen "teneinde de gemeenlandsmiddelen niet te ontduiken". De invoer van brood of meel uit bijvoorbeeld een ander dorp was ten strengste verboden. Toch werd er 's-nachts per roeiboort over de Maas wel gesmokkeld, hoewel er een fikse boete op stond van maar liefst 600 gulden per overtreding. Molenaar Arien Heijmans werd opgevolgd door zijn zoon Arnoldus en die weer door zijn zoon Adriaan met tijdelijk daar tussendoor Adriaan Graumen. De Heijmansen fungeerden daarnaast ook als Schepen van Munsterkerk en als Burgemeester van Muilkerk. In de Franse tijd werden de heerlijke rechten op het gemaal afgeschaft, waarna de eigenaar zijn inkomsten middels verhuur van de molen verwierf. In 1799 betaalde Arnoldus Heijmans voor de molen een jaarlijkse huursom van 300 gulden per jaar.

Na de familie Heijmans waren achtereenvolgens molenaar: Antonius Nefkens samen met Bernardus Antonie van Dijk en later met Johannes Pols, een neef van Nefkens. In 1903 dreef Hendrikus Anthonie Nefkens de molen en daarna achtereenvolgens Harrie Nefkens, Antheunis Cornelis van Dalen en Jan de Graaf en laatstelijk de Gebroeders de Baar met Geurt van Binsbergen en David van de Westen als molenaarsknecht. De molen, die in de Tweede Wereldoorlog flink beschadigd raakte, werd in 1960 afgebroken

We laten de molen achter ons en passeren het huis van thans Kees Bouman, waar eind 19e eeuw de grootvader van mijn opa, Bernard Antonie van Dijk de korenmolenaar, woonde en ook zijn broodbakkerij in begonnen is. Later werd het pand bewoond door het gezin van Geurt van Binsbergen en Klazina Morée die er de broodbakkerij in voortzetten en waarin ook het drama rond hun zoon Evert van Binsbergen zich voltrok. Een andere zoon, Geurt, diende als molenaarsknecht op De Gunst.

Naast dit huis de Openbare School op christelijk grondslag, die na de stichting van de Christelijke Nationale School in 1906 in de Muilkerk uiteindelijk na verloop van tijd door een tekort aan leerlingen zou worden

opgeheven, en het schoolhuis waarvan het bevolkingsregister van Dussen (1890-1910) achtereenvolgens aangeeft aan als bewoners:

Joh. Van der Beek, NH, Hoofd openbare school (1845-1893) met zuster en kinderen en opvolger van de eerdere schoolmeester A. van Bergeijk;
Voorts woonden hier: Jan Cornelis Bouman, onderwijzer;
Lam. Binsbergen, Hoofd openbare school;
Carel Gottschalk, Hoofd openbare school;
Pieter Adr. Michael, Hoofd openbare school;
Klazina Pruijt, onderwijzeres

20: De Marechausseekazerne

De school voorbij stuiten we op deze door grondeigenaar Dionisius Middelkoop Dzn . rond 1870 gebouwde woning. Ik ben er niet zeker van of we hier spreken over Dionisius de notaris van Dussen van 1815-1865 of wellicht dienst zoon. Hoe dan ook, die Dionisius zat er blijkbaar warmpjes bij wat niet alleen valt af te leiden uit zijn riante woning maar ook uit het feit dat hij de beschikking had over een huisbediende, diverse dienstbodes en een stalknecht. Dionisius Middelkoop Dzn. overleed in 1891.

In 1885 waren in Dussen in verband met het graven van de Bergsche Maas een 600-tal grondwerkers in volkskeeten ondergebracht. Dit keetendorp was opgetrokken nabij de graafwerkzaamheden onder Dussen, en naast het werkvolk waren ook voorlieden en waterstaatingenieurs met hun gezinnen in tijdelijke woningen in dit dorp ondergebracht. Het bracht heel wat te weeg in het voordien zo rustige Dussen. Zo is bekend dat het aantal kinderen op de katholieke meisjesschool bij de zusters in het Rommegat met zo'n 30% toenam, iets wat op de jongensschool niet anders geweest zal zijn. De aanwezigheid van zoveel vreemd – doch soms ook weerbarstig en ruw volk leidde echter ook tot excessen. Vooral op zon- en feestdagen waren dronkemanspartijen en vechtpartijen aan de orde van de dag en met name in en rondom de cafés in het dorp ging men regelmatig met elkaar op de vuist of erger. Na herhaalde verzoeken en aanschrijvingen van de Burgemeester van Dussen werden uiteindelijk in 1889 drie marechaussees te voet in Dussen gestationeerd die in 1899 een brigade te paard gingen vormen. Ze verbleven in eerste instantie bij landbouwer Govert van der Beek (A-60), maar toen diens woning door brand werd verwoest, werd dit pand van Middelkoop in november 1896 als kazerne ingericht. Hoewel het oorspronkelijk de bedoeling was dat de marechaussees maar tijdelijk in Dussen zouden blijven, werd de brigade pas in 1924 opgeheven. De Dussense marechaussees hebben gedurende die periode onder leiding gestaan van elf verschillende commandanten.

21: Jubileum Burg. Snijders in 1936 met o.a. 2 wachtmeesters van de Marechaussee

Op de volgende foto, genomen t.g.v. het 40-jarig ambtsjubileum (in 1936) van Burgemeester Snijders ziet u onder meer twee wachtmeesters van de marechaussee afgebeeld.

22: Hervormde kerk achter de Kazerne

Achter de marechausseekazerne stond de Hervormde Kerk. Deze oorspronkelijk R.K.Kerk werd na de St. Elisabethsvloed van 1421 herbouwd. Daarvoor stond er op deze plaats al een kerk die dateerde van rond 1200. In 1610, tijdens het 12-jarig bestand van de 80-jarige oorlog, werd deze kerk in bezit genomen door Timotheus Wijckentoorn, de eerste hervormde predikant in Dussen. In de pastorie bij de kerk woonde rond 1900 onder meer de Hervormde predikanten Cornelis Johannes Six Dijkstra, Adriaan Bloem en Evert Klaasen (1895-1904)

Ruim daarvoor, in 1835, had een groep hervormden zich afgescheiden hetgeen uiteindelijk in 1863 leidde tot de oprichting van een zelfstandige Christelijk Afgescheiden Gemeente Dussen die in 1870 een nieuwe kerk liet bouwen in de Muilkerk, in 1906 gevolgd door de stichting van een Christelijk Nationale School die naast de kerk verrees.

23: De Gereformeerde kerk in de Muilkerk met schoolgebouw

In 1892 ging deze Gemeente voor het overgrote deel op in de Ge reformeerde Kerk van Nederland. Een tiental gezinnen wensten te blijven wat ze waren, Christelijk Gereformeerd. Zij kerkten tot 1959 in een kerkgebouwtje verderop in de Muilkerk, tegenover de Zuideveldlaan, dat thans tot woonhuis dient van Wim Schmidt.

24: Tekening van de Hervormde Kerk in Dussen Binnen

Maar terug naar de kerk in Dussen Binnen. In verband met oorlogsschade werd de Hervormde Kerk omstreeks 1946 gesloopt. Deze tekening van de voormalige Hervormde kerk, compleet met ooievaarsnest, is gemaakt door Janus Simonis (1906-1969). Janus Simonis was van beroep huisschilder, net zoals zijn voorvader Coenraad Simonis dat in de 19^e eeuw ook al was, doch Janus beschikte over meer talenten. Hij was tevens een verdienstelijk tekenaar, kunstschilder en schrijver. Vooral Het Kasteel van Dussen, waar hij als kleine jongen nog bij de zusters Carmelitessen als misdienaar gediend had, maar ook de natuur, waren zijn inspiratiebronnen. Zo schreef hij in 1930 een gedicht van 34 verzen over het Kasteel en wat er zich in en rondom dit bastion afspeelde.

25: We laten de Kerk en Kazerne achter ons

We versnellen onze tred enigszins en passeren het huis van notaris Rietstra, gebouwd rond 1860. Notaris Rietstra was afkomstig uit Stamproy en vanaf 1895 als notaris in Dussen aangesteld. Hij mag gezien worden als een van de notabelen van Dussen in die tijd. Zo reed hij in een automobiel en was samen met burgemeester van Honsewijk en gemeenteontvanger Willem Verhoeven in 1899 erelid van Fanfare Wilhelmina. Daarnaast was Rietstra vooral ook katholiek. Maar liefst drie van zijn kinderen voelden zich geroepen door het priesterambt

26: Huis van Notaris Rietstra

Het huis van Rietstra zal pas na de Tweede Wereldoorlog bewoond gaan worden door Dokter van Vuure en door diens opvolger Dokter de Jong. Het oorspronkelijke doktershuis stond voordien wat verderop in Dussen Binnen.

27: Oorspronkelijk Doktershuis

Dit is het voormalige doktershuis dat in de oorlog verloren is gegaan. Het huis is vermoedelijk rond 1900 gebouwd in opdracht van Dokter Millenaar (1891-1914) die er tot 1914 woonde. Daarna werd het bewoond door Dokter de Groot (1914-1927), respectievelijk Dokter de Boer (1927-1931) en vanaf 1931 door Dokter van Vuure.

De gezondheidszorg in Dussen dateert overigens al uit 1621 met Mr. Hendrick van Benschop, “doctoer in de medicijnen”. Een voorvader van mijn moederskant was Doctor Bernardus Josephus Horsigh, chirurgijn en vroedmeester in 1801 en wonende in Dussen- Muilkerk. Hij werd opgevolgd door L. van Teijn en die weer door J.F. Verlinden. Verlinden – die ook bestuurslid was van de Dussense schuttersvereniging De Batavieren - vertrok in 1870 naar Waalwijk en in zijn plaats kwam J.J. van Kempen. In 1891 werd Dokter Millenaar als geneesheer te Dussen aangesteld

Net als het doktershuis werd ook het herenhuis van burgemeester Snijders dat aan de overkant van De Duse, in de Achterstraat, stond door oorlogsgeweld verwoest.

28: Huis van Burgemeester Snijders

Op een zondag in januari 1945 voerden de geallieerden een fosfor bombardement uit op Dussen Binnen, waardoor onder meer deze twee schitterende huizen afbrandden. De aanval was primair bedoeld om aldaar verblijvende Duitsers, die 's-nachts naar het front aan de Bergsche Maas trokken, te treffen. Maar dat was een misrekening van de geallieerden. De Duitsers hadden namelijk verder van de frontlinie vandaan, in Almkerk, hun bivak en niet in Dussen Binnen. Een zinloze vernietiging dus.

Wel gespaard bleef deze Villa Anna-Maria.

29: Villa Anna-Maria

Deze door Lambertus Johannes Verberne uit Asten N.B., oorspronkelijk een kleermaker die daarnaast 30 jaar lang (1865-1895) het notarisambt in Dussen uitoefende, rond 1880 gebouwde villa, werd voor de oorlog bewoond door Sjef van Steen en is door hem vernoemd naar zijn beide dochters. Sjef van Steen, geboren in Dinteloord was van oorsprong schipper. In 1937 was hij eigenaar van een motorschip eveneens Anna-Maria genaamd, en groot 100 ton. Als het schip met Akkerman als schipper aan boord en met haverstro geladen op weg is naar Antwerpen, komt het in aanvaring met een ander schip. Daarbij slaat stuurman A.C. Kievits van de Anna-Maria overboord en verdrinkt.

Door zijn huwelijk, in 1888, met Maria Johanna Staal voegt Sjef van Steen zich bij de regentenklasse van Dussen. Hij zit in de voorste bank in de R.K. Kerk, is voorzitter van het feestcomité dat in 1911 het 50-jarig jubileum van de Zusters van Liefde in Dussen organiseert, is wethouder in de gemeenteraad en voorzitter van de

woningbouwvereniging Dussen die in 1919 wordt opgericht en redelijk revolutionair voor een dergelijke vereniging aandelen uitgeeft.

In de Achterstraat van Dussen Binnen woonde eertijds burgemeester J.H. Stael samen met zijn zuster Adriana Petronella Stael. Hun buurman was Peter Verschoor, de wethouder, en ook samenwonend met zijn zuster Wilhelmina. Johan Stael's voorvaderen behartigden sinds 1733 als griffier en rentmeester de belangen van de Kasteelheren van Dussen en traden reeds vanaf de 16de eeuw als schout van Dussen Munsterkerk en Muilkerk op. De Staels genoten dan ook hoog aanzien in Dussen.

Na het overlijden van burgemeester Stael wordt hij in 1894 opgevolgd door Adriaan H. van Honsewijk. Deze Van Honsewijk woonde oorspronkelijk aan De Sluis op de hoek met de Molenkade, naast het latere (gebouwd in 1898 door H.H. Gasten) café van Kamp-Wagenmakers. Het pand en de grond, die eigendom was van Johannes Josephus Sprangers, familie van de echtgenote van Van Honsewijk, werd aan de Gemeente verkocht zodat op die plaats in 1881 het eerste Raadhuis van Dussen gebouwd kon worden; dit was dus nog voor de grote dorpsbrand van 1892. Voordien werd er door de gemeenteraad vergadert in de Rechtskamer in de herberg van Jacobus De Wit aan De Sluis tegenover het latere Raadhuis (later bestiert door Jan Reyerse van der Pluijm, en nog later door Heessels en dan De Gouden Leeuw genoemd). Het echtpaar Van Honsewijk-Sprangers verhuisde na verkoop van hun woning naar Dussen Binnen.

30: De slothoeve

Men betreft er de naast Villa Anna-Maria opgetrokken slothoeve die gedateerd wordt tussen 1800-1880. Deze hoeve is dus in delen gebouwd en behoorde oorspronkelijk tot de eigendommen van de Heren van Dussen. In de deurstijlen is het familiewapen weergegeven. De woning fungeerde als rentmeestershuis.

Het geslacht Van Honsewijk vervult traditioneel een vooraanstaande rol in bestuurlijke kringen van Dussen. Reeds in 1514 wordt ene Jan Willem van Honsewijk genoemd als schepen van Munsterkerk. In 1854 is Th. van Honsewijk wethouder tevens loco-secretaris en armmeester en in 1860 eveneens gemeenteontvanger, en in 1881 staat Reinier Cornelis van Honsewijk als gemeenteraadslid te boek. Adriaan H. van Honsewijk (1839-1926) is kerkmeester en langdurig (1894-1915) burgemeester met bovendien tal van nevenfuncties. Daarnaast is de "oude" Toon van Honsewijk 34 jaar lang wethouder, en fungeert diens zwager Leentje de Bodt bijna een mensenlevenlang als secretaris-penningmeester van het R.K. kerkbestuur en R.K. Gasthuisfonds, terwijl zijn zoon, de "jonge" Toon van Honsewijk, actief is als kerkbestuurder en armmeester.

Met name Adriaan Hendrik van Honsewijk drukt rond 1900 een enorm stempel op de Dussense samenleving. In 1877 trouwt hij met Anna Margareta Huberta Sprangers (1851-1930) de dochter van de toenmalige burgemeester van Dussen Johannes Hendrikus Sprangers, die naast Coenraad Simonis aan De Dijk woonde. Adriaan en Anna krijgen drie kinderen. Hun oudste ietwat flamboyante zoon, Johannes Hendrikus, die in Dussen als Meneer Johan wordt aangesproken, is in 1915 directeur van de Graanmaalderij aan de Molenkade. Adriaan's schoonvader blijft tot z'n dood in 1880 in functie maar ondertussen wordt Adriaan klaargestoomd voor het hoogste ambt van de gemeente via allerlei andere bestuursfuncties. Zo is hij secretaris-penningmeester van het rooms-katholiek kerkbestuur en het gasthuisfonds, voorzitter van het handboogschuttergezelschap De Batavieren, president van de St. Vincentius vereniging, erevoorzitter van de Mannenvereniging Ons Belang en beschermheer van Fanfare Wilhelmina, daarbij aantekend dat deze indrukwekkende lijst waarschijnlijk niet eens compleet is.

Omdat door het overlijden van zijn schoonvader een zetel in de gemeenteraad vacant is, worden verkiezingen gehouden waarbij Adriaan van 90 procent van de opgekomen kiesgerechtigden het vertrouwen krijgt. Het wethouderschap wordt eveneens zijn deel. Het burgemeesterschap gaat in eerste instantie nog over op J.H. Stael, maar in 1894 krijgt Adriaan van Honsewijk de ambtsketen omgehangen. Bovendien bekleedt zijn neef Toon van Honsewijk "de Oude" samen met P. Verschoor een wethouderszetel. Hun status van machtig en bemiddeld etaleren ze middels hun beider statige boerenhoeve, pal naast het kasteel van Adriaan en boven aan De Stoep tegenover de Oude Straat van Toon "de Oude".

Toch is de Commissaris van de Koning in Brabant nou niet bepaald te spreken over de bestuurlijke capaciteiten en slagvaardigheid van het college van B&W van Dussen.

In 1894 en 1899 brengt deze namelijk een bezoek aan Dussen. Op dat moment is het niet bijster best gesteld met de gemeente. Als gevolg van de enorme economische crisis die in 1873 begon en tot 1896 zou voortduren gaat het de boeren slecht en is de bevolking flink verarmt. Zo deelt rijksontvanger Schimmelpenning (wonend aan De Sluis) mede dat de belastinginkomsten van zijn kantoor (dat Dussen en Almkerk omvat) in vier jaar tijd van f 70.000 zijn teruggelopen naar f 60.000. Bovendien laat hij kritische geluiden horen omtrent de beide wethouders

en dan met name richting wethouder Verschoor. Bestuurlijk Dussen krijgt echter ook van de Commissaris persoonlijk een flinke veeg uit de pan. Hen wordt verweten dat ze niet waakzaam genoeg zijn geweest bij de ontwikkeling van de plannen voor het graven van de Bergsche Maas. Als men toen bij de les was geweest had men ter hoogte van De Sluis een schutsluis kunnen realiseren, zoals die voor een paar andere dorpen op de zuidoever ook is aangelegd. Daardoor had de havenfunctie van De Sluis aanzienlijk verbeterd kunnen worden en daarmee de werkgelegenheid bevorderd. Nu was het zaak om nog te redden wat er te redden viel, zich daarbij concentrerend op een betere drinkwatervoorziening door middel van een verbeterde waterbeheersing van de Scheijssloot. Deze hoofddrinkwaterleverancier voor Dussen heeft op dat moment naar het oordeel van de CdK meer weg van open riool. Zijn humeur wordt er niet beter op als tot overmaat van ramp Fanfare Wilhelmina “tegen zijn wensch” de hoge gast een serenade brengt bij het Raadhuis.

31: Fanfare Wilhelmina uit 1899

Op de foto Fanfare Wilhelmina uit 1899 met in het midden Adriaan van Honswijk, links notaris Rietstra en rechts gemeenteontvanger Willem Verhoeven

Pronkstuk van Dussen en natuurlijk ook van Dussen Binnen vormt uiteraard Het Kasteel van Dussen. Over het kasteel en haar bewoners ga ik niet uitweiden. Hierover is al veel geschreven, het meest recent nog in de uitgave van de Vrienden van Kasteel Dussen getiteld 700 jaar Kasteel-Dussen, een prachtige uitgave en nog steeds te koop.

32: Het Kasteel van Dussen

Ook een zekere Hendrik Donkersloot behoort tot de auteurs die de historie van het kasteel op schrift gesteld hebben. Hendrik Donkersloot werd geboren in Pernis als zoon van Jacobus Donkersloot en Gerardina Stans. Zijn vader was geneesheer in Pernis. Hijzelf werd onderwijzer. Genealogisch onderzoek brengt hem in het Land van Heusden en Altena waar hij in contact komt met Dominee Dunselman van Almkerk. Deze adviseert hem zijn intrek te nemen in het voor de oorlog in de streek gerenommeerde Hotel De Zwaan aan de Sluis in Dussen en vanuit die standplaats de verschillende gemeentearchieven te bezoeken. Aldaar verblijvend komt hij in contact met Burgemeester Sniijders die hem vraagt ter gelegenheid van de aankoop van het Kasteel door de Gemeente Dussen de geschiedenis van het kasteel en de gemeente op schrift te stellen. In de zomer van 1936 zet hij zich aan deze geschiedschrijving, waarvan hij het manuscript in 1939 aan burgemeester Sniijders kan overhandigen. Door het uitbreken van de oorlog is het echter nooit tot een uitgave gekomen.

33: Afbeelding van Donkersloot

Hoewel er door de kenners wat kanttekeningen geplaatst worden bij het werk van Donkersloot – het voldoet niet aan de standaardcriteria voor gekwalificeerde geschiedschrijving – is het niettemin een interessante bron voor geïnteresseerden in de historie van Dussen. Donkersloot had namelijk nog de beschikking over bronnen die met de ontploffing van het Raadhuis in mei 1945 verloren zijn gegaan.

Als u interesse hebt kunt u de door Paul en Anja Seesink-van der Pluijm integraal uitgetypte tekst van het manuscript via mijn website downloaden.

Papierfabriek De Maasmond.

Hiermee beëindigen we voorlopig onze voettocht door een deel van het vooroorlogse Dussen. We schakelen over naar een geheel ander onderwerp: Papierfabriek De Maasmond te Keizersveer. Deze was voor de oorlog niet alleen de grootste en belangrijkste werkgever in de Gemeente maar had ook sociaal-maatschappelijk gezien een grote invloed in ons dorp.

34: De papierfabriek rond 1900

De strostofperiode (1873-1898)

De geschiedenis van de papierfabriek valt grofweg in vier periodes in te delen. Te beginnen met de oudste periode vanaf de oprichting in 1873 tot 1898. In eerste instantie als strostoffabriek maar al snel overschakelend op de productie van halfstof op basis van lompen, naast de bestaande strostofproductie. Door de sterk stijgende vraag naar papier in die periode en de beperkte beschikbaarheid van lompen werd er koortsachtig gezocht naar alternatieve grondstoffen voor het maken van papier. Papierstof op basis van stro, het zogenaamde strostof, is in die tijd sterk in opmars. In die periode gaat de fabriek tweemaal in andere handen over.

35: Auguste Chantrenne

Van de oorspronkelijke oprichters is wel wat, maar niets met zekerheid bekend, behalve dat zij het bedrijf al vrij snel overdoen aan een Belgische vennootschap gesticht door Auguste Chantrenne een Belgische fabrikant van machines voor de papierindustrie en de Engelse industriëlen Evans en Owen. Door overlijden c.q. terugtreden van de Engelse vennoten doet Chantrenne noodgedwongen - de precieze feiten zijn niet achterhaald kunnen worden, maar vermoedelijk ten gevolge van de matige resultaten - de zaak in 1891 van de hand aan de Engelsman Albert E. Reed, een oud-werknemer van Evans & Owen die voor zich zelf begonnen is en de grondlegger zou worden van het Reed concern dat later zal fuseren tot de multinational Reed-Elsevier

36: Albert E. Reed

Door de heersende crisis in de tweede helft van de negentiende eeuw is er weinig werk in de landbouwsector en zijn veel mensen gedwongen hun heil in de opkomende industrie te zoeken, waar echter de arbeidsomstandigheden schrijnend zijn. In de jaren 80 van de negentiende eeuw begint er weliswaar in sociaal opzicht wat in beweging te komen en dringt het besef door dat de arbeider ook een menselijk wezen is, maar toch zullen bij De Maasmond, net als in de meeste andere fabrieken trouwens, de omstandigheden voor mens en milieu nog ronduit slecht geweest zijn. Extreem lange werktijden van 's morgens 6 tot 's avonds 10 uur, kinderarbeid, zwaar lichamelijk werk onder allerbelabberdste en gevaarlijke omstandigheden met continu latent brand- en ontploffingsgevaar en voortdurende blootstelling aan fijne stofdeeltjes en agressieve chemicaliën. Berucht zijn de bleekton of -kast, waar de halfstof in verbinding gebracht wordt met chloorkalk vermengd met zoutzuur en later, als de papierproductie op gang komt, de natte partij (het eerste deel van de papierbaan) met het hoge zwavelzuurgehalte. Te duchten zijn ook de ziektes, waaronder de gevreesde zwarte - of "gewone" pokken, welke vooral bij de verwerking van onvoldoende ontsmette lompjes op de loer liggen, of de lompenziekte, een chronische ontsteking van de luchtwegen door het inademen van stofdeeltjes. Stof is trouwens een algemeen probleem bij papierfabricage evenals de warmte die bij het productieproces vrijkomt en die op zomerse dagen soms ondragelijke vormen aanneemt. Dat geldt ook voor de stank die vooral op de maalzolder dikwijls niet te harden is. Voeg daarbij de milieuvervuiling door lozing van veel witwater (afvalwater) en zwarte rook uitbrakende schoorstenen. Het is usance in de beginfase van de industriële revolutie in Nederland maar evenzo daarbuiten.

37: Personeel De Maasmond in 1895

Tijdens deze eerste fase is het aantal Dussense werknemers bij de papierfabriek nog redelijk beperkt. Bekend is dat eind negentiende eeuw onder meer Willem Meijers, Adrianus van Mierlo en zijn zoon Marinus, de uit Oosterhout afkomstige maar in Dussen wonende Johan Joore, Dorus van Biesen en Gerrit van Hees bij de papierfabriek werken. Toeval of niet, vijf van de zes zijn woonachtig in de Kerkstraat, alleen Dorus van Biesen woont in de naburige Molenstraat. Zes dagen in de week, in zomer en winter, verzamelen ze zich 's morgens in alle vroegte aan De Sluis. Vandaar gaat men ongeacht weer of wind te voet over de Oude Zeedijk, zoals de Dorpsstraat en Dussendijk toen genoemd werden, naar De Putten waar een aantal andere collega's zich bij hen aansluiten. Gezamenlijk trekt men dan over den Hoogen Dijk naar de fabriek aan het Keizersveer. Na een lange, zware en vermoeiende werkdag – werkweken van 66 uur zijn normaal - wacht hun 's avonds dezelfde tocht van zo'n vijf kilometer in omgekeerde richting.

Papierproductie opgestart (1898-1919)

Onder de vlag van Reed wordt de halfstoffabriek in 1898 omgevormd tot een echte papierfabriek, wat het startpunt is van de tweede periode.

Onder leiding van de nieuw aangestelde directeur de Engelsman Ernest C. Reed, een ondernemend man wiens interesse en vaardigheden vooral op technische vlak liggen, wordt de verdere uitbouw ter hand genomen. Bij het aantrekken van de noodzakelijke papierproductiekennis ondergaat Keizersveer als het ware een invasie van Engelse papiermakers en andere technici. Veelal nemen zij in de woningen bij de fabriek hun intrek, maar soms ook in de omliggende dorpen of zijn ze in pensioen bij kostgezin. Men gaat bij de uitbouw van de fabriek zo voortvarend werk dat deze in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw uitgroeit tot een van de modernste papierfabrieken van Nederland.

38: Papierfabriek nadat papierproductie is opgestart

Nadeel is dat directeur Reed de winstgevendheid van de fabriek niet alleen aanwendt voor noodzakelijke vernieuwingen en uitbreidingen maar de revenuen ook deels in eigen zak laat verdwijnen. Gedurende de roerige maar voor de Nederlandse papierindustrie uitermate winstgevendende jaren van de Eerste Wereldoorlog, rijpt bij hem het plan om zijn inspanningen van de afgelopen jaren te verzilveren. Hij neemt de beide Nederlandse productievevestigingen in Keizersveer en Roermond over van het Reed-concern. De oorlogswinst wordt op schimmige wijze naar Engeland weggesluisd en beide fabrieken worden enkele maanden later in 1918 op het toppunt van winstgevendheid voor een kleine 1,5 miljoen gulden verkocht aan een groep Nederlandse investeerders.

In Nederlandse handen (1919-1940)

Met deze overgang wordt de derde fase ingeluid. Met een aandelenkapitaal van negen ton en een banklening van bijna zes ton wordt het interbellum ingezet. Het aandelenkapitaal wordt voor een belangrijk deel ingebracht door de Familie Proost, eigenaren van papiergroothandel P.Proost en Zonen te Amsterdam en een van de belangrijkste klanten van De Maasmond. Daarnaast blijft ook Ernest Reed grootaandeelhouder en steunt bovendien de zittende Raamsdonksveerse directieleden, Van Dongen Torman en Van Suylekom, financieel bij hun aankoop van een pakket aandelen.

Helaas krijgt de papierindustrie na de profijtelijke oorlogsjaren te kampen met een belangrijke economische teruggang en bovendien wordt de zittende directie na enige jaren ontslagen omdat ze zich met kolenverkooptransacties voor eigen gewin hebben bezig gehouden.

De aankoop blijkt dan ook te hoog gegrepen, want door de hoge banklening en dito rentelasten bezit het conjunctuurgevoelige bedrijf geen enkele weerstandsbuffer om aan de snel verslechterende economische omstandigheden het hoofd te kunnen bieden. De aandeelhouders doen noodgedwongen afstand van hun aandelen en het bedrijf komt volledig onder curatele van de Amsterdamsche Bank. Toch probeert deze, nadat de conjunctuur weer wat is aangetrokken, door ingehouden winsten in de fabriek te investeren, de zaak weer vlot te trekken, waar men deels ook in slaagt. De economische crisis van de jaren dertig is echter opnieuw een lelijke streep door de rekening, al is er in de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog sprake van een opmerkelijk herstel.

39: De dichtgevroren Bergsche Maas bij Keizersveer

In 1929 heerst Koning Winter over Nederland. Het vriest dat het kraakt en de Bergse Maas raakt dichtgevroren. Hier ziet u dat bij de papierfabriek het Fordje van de pastoor van Hank de oversteek maakt. Het pad over het ijs is gemaakt met koolassen van de papierfabriek.

Het kan vriezen of dooien, dat geldt zeker ook voor de papierfabriek. Doch, ondanks de fluctuerende resultaten groeit De Maasmond in de jaren tussen Eerste – en Tweede Wereldoorlog uit tot een bedrijf van formaat waar jaarlijks op 5 papiermachines ongeveer 10 miljoen kilogram papier geproduceerd wordt in allerlei soorten. Met Van Gelder Zonen en Koninklijke Nederlandse Papierfabriek behoort het tot de top drie van de Nederlandse papierindustrie. Zo'n 430 medewerkers, deels in ploegendienst, zijn er te werk gesteld, waarvan er inmiddels ook een kleine 70 uit Dussen afkomstig zijn. Talrijke Dussenaren, mannen en vrouwen, maar ook jongens en meisjes, vertrekken 's morgen vanaf De Putten naar Keizersveer.

Als grootste werkgever vervult de papierfabriek ook een belangrijke sociaal-maatschappelijke rol in de Gemeente. De oorspronkelijk in 1919 als bedrijfsleider aangestelde Franciscus Xaverius Braun, maar vanaf 1926 samen met Van Suylekom en later met P. Breman de directie vormend, is volgens overlevering een autoritaire baas, maar is zich daarnaast terdege bewust van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als directielid van De Maasmond. Zo is hij in de loop der jaren tot aan de Tweede Wereldoorlog lid van het Burgerlijk Armbestuur, voorzitter van het Oranjecomité, voorzitter van de vereniging Hank Vooruit die zich beijvert voor betere woningen en infrastructuur en bevordering van het vreemdelingenverkeer door het organiseren van festiviteiten, oprichter van de Ziekenhuisvereniging Eigen Hulp - waarvan alle werknemers van De Maasmond gratis lid zijn - en oprichter van het Crisiscomité dat ter versterking van de steunkas in 1938 de eerste profwielerronde van Dussen organiseert.

Overigens blijkt Braun's veronderstelde Duitse nationaliteit op een misverstand te berusten. Hij is geboren in België en als hij na de Eerste Wereldoorlog naar Keizersveer komt, heeft hij reeds de Nederlandse nationaliteit. Zijn vrouw zal zich later ook tot Nederlandse laten naturaliseren.

Mevrouw Braun, een zelfverzekerde en van origine Belgische Grande Madame die dat ook graag in woord en daad uitdraagt en niet bepaald op haar mondje gevallen is, draagt zo op haar eigen wijze een steentje bij aan de

positie en status van haar echtgenoot als invloedrijke locale fabrikant. Zo slijt ze aan medewerkers van de fabriek, net nadat die hun wekelijkse loonzakje hebben ontvangen, kaartjes voor de profwielerronde van Dussen à raison van 25 cent per stuk ten bate van het Crisiscomité. Slechts een enkeling toont daarbij de euvele moed om haar aanbod in de wind te slaan. Maar ze is ook voorzitter van het zogenaamde Brokkenhuis waar de fabrieksmeisjes op kosten van de fabriek naacursussen kunnen volgen en waar vooral babykleertjes gemaakt worden voor hulpbehoevende gezinnen. Samen met haar dochter geeft ze leiding aan het organiseren van een jaarlijkse bazaar ten bate van het Wit Gele Kruis - opgericht op initiatief en met steun van de papierfabriek - ter bestrijding van onkosten gemaakt voor bezoek aan consultatiebureaux voor zuigelingen. Vanuit die positie is ze ook betrokken bij het organiseren van EHBO-cursussen, moedercursussen voor jonge - en aanstaande moeders, kookcursussen voor fabrieksmeisjes en zelfs een opleiding voor gediplomeerd baker voor meisjes die aan de fabriek werkzaam zijn. Voor het laatste is overigens niet bijster veel belangstelling.

Daarbij zorgt ze er wel voor de zakelijke belangen van haar man niet uit het oog te verliezen. Tegen mededirecteur van Sulekombekent ze eens dat men gedelegeerd commissaris Proost moet vleien. "Proost gaat in alles voor. Ik trakteer hem regelmatig op haantjes en zorg er voor dat hij altijd voldoende vers fruit ontvangt". Proost laat zich overigens maar zelden zien in Keizersveer. Maar als hij komt, dan wordt de fabriek van boven tot onder door het personeel grondig onder handen genomen. Tot frustratie van de keurig in gelid opgestelde medewerkers beperkt Proost zich vrijwel altijd tot een vluchtige inspectie en rondgang door de gebouwen om al snel zijn hielen weer te lichten. Daar hebben ze dan dagen intensief voor gepoetst en soms zelfs onbetaald overwerk voor verricht. De bedil- en regelzucht van mevrouw Braun is de latere administratief directeur Breman overigens een doorn in het oog, reden waarom hij zich daarover beklagt bij commissaris Proost en haar aanwezigheid niet langer duld tijdens zakelijke besprekingen met haar man.

40: Manifest van de vakbonden

Met enige regelmaat kampt de fabriek ook met de nodige sociale onrust waarbij de sterk in opkomst zijnde vakbonden zich doen gelden. Strijdpunten zijn vooral: de zondagarbeid, het verguisde boetesysteem, betere sociale voorzieningen, meer vakantierechten en invoering van een CAO.

In mei 1941 onderneemt de bond opnieuw initiatieven om een plaatselijke afdeling van de R.K. Fabrieksarbeidersbond op te richten. Op zondagmiddag wordt in de patronaatszaal van het klooster in Dussen een vergadering belegd met diverse sprekers van de Bond Sint Willibrord. Na een uiteenzetting over doel en streven, met speciale aandacht voor verbetering van lonen en arbeidsvoorwaarden bij De Maasmond, geven zich uiteindelijk maar liefst 200 leden op. Het plaatselijk bestuur wordt gevormd door Gerrit van Olst – voorzitter, Gerrit van de Pluijm – vicevoorzitter, Harry van Biesen – secretaris, Cornelis Schelle – penningmeester en Marinus Schalken als tweede secretaris-penningmeester. Allen zijn werknemer van de papierfabriek.

Niet alleen de vakbond krijgt er vastere vorm, de papierfabriek is ook een platform voor oprichting van een aantal andere sociaal-maatschappelijke organisaties zoals bijvoorbeeld in 1918 het Onderling Ziekenfonds Maasmond - de ziekenkas die voorziet in een uitkering bij ziekte - maar ook andere voorzieningen en verenigingen komen op initiatief en met hulp van de papierfabriek tot stand. In de jaren twintig vormt het bedrijf eveneens de bakermat voor de oprichting van menige zondagvoetbalclub in de regio al heeft de bedrijfsleiding daarmee geen directe bemoeienis, maar is dit een initiatief van de werknemers.

De teloorgang (1941-1953)

Het begin van de Tweede Wereldoorlog kan worden aangeduid als de vierde en laatste periode, zowel letterlijk als figuurlijk. De oorlogsomstandigheden leiden uiteindelijk wederom tot stilstand en verlies en tot overmaat van ramp komt de fabriek in de laatste oorlogswinter in frontgebied te liggen waardoor veel schade wordt aangericht. Bovendien raakt Directeur Braun na de bevrijding - overigens ten onrechte - verwickeld in een onderzoek naar vermeende collaboratiepraktijken en wordt hem enige tijd huisarrest opgelegd.

Door dit alles is er bij de kapitaalverschaffers - die in ruim vijftientig jaar tijd nauwelijks enig dividend genoten hebben - na de oorlog weinig animo om opnieuw geld te steken in herstel van de papierfabriek. De Amsterdamsche Bank is er slechts op uit om zoveel mogelijk van zijn vordering en van zijn aandelenkapitaal zeker te stellen en laat daarbij concurrent Van Gelder Zonen prevaleren vanwege de persoonlijke en vriendschappelijke relatie die men onderhoudt met Pieter Smidt, grootaandeelhouder van Van Gelder Zonen. Het aandeelhoudersbesluit om de activa te verkopen betekent in feite het einde van De Maasmond. Zonder papiermachines zijn alle inspanningen om de fabriek onder de vlag van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek uit Maastricht een doorstart te laten maken bij voorbaat tot mislukken gedoemd.

De teloorgang van De Maasmond valt des te meer te betreuren vanwege de gemiste kansen die zich na de oorlog voor een herbouwde papierfabriek blijken aan te dienen. Vooral het gestreken papier, waarmee De Maasmond vlak voor het uitbreken van de oorlog als eerste in Nederland gestart is, blijkt perspectief te bieden maar er zijn er meer

Gezien de voorgeschiedenis, waarbij gedelegeerd commissaris Ulco Proost zich een voorstander toont van overname door K.N.P. in plaats van uitverkoop van de activa aan Van Gelder, is het niet zo verwonderlijk dat Proost, die eigenaar is van de licentie voor de productie van gestreken papier, deze uiteindelijk verkoopt aan de Maastrichtse onderneming en niet aan Van Gelder Zonen.

K.N.P. krijgt bij het opstarten van een productielijn voor deze nieuwe papiersoort alle medewerking van de overheid en met maar liefst drie miljoen gulden krediet van de Maatschappij tot Financiering van Nationaal Herstel NV kan in het buitenland een compleet nieuwe machine worden aangeschaft met een productiecapaciteit van 24.000 ton gestreken papier per jaar. De verkoop blijkt zo'n succes, dat de totaalproductie van K.N.P. verdubbelt en de Maastrichtse onderneming ná Van Gelder Zonen tot de grootste papierproducent van Nederland uitgroeit. De jaarwinst houdt daarmee gelijke tred. In 1951 noteert het bedrijf al een resultaat van 1,5 miljoen gulden. Tussen 1953 en 1960 verviervoudigd de winst en worden dividenden uitgekeerd van twaalf tot veertien procent! En dan te bedenken dat de Maasmond voor de oorlog zo'n beetje de evenknie vormde van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek.

De insteek van de Amsterdamsche Bank om liquidatie te verkiezen boven herbouw omdat bestaande papierfabrieken ruimschoots in de naoorlogse Nederlandse papierbehoeften zouden kunnen voorzien, blijkt eveneens een grove inschattingfout. In 1946 moet meer dan een kwart van het Nederlandse papier en kartonverbruik geïmporteerd worden. En ook in de daarop volgende jaren blijven geïmporteerde papierproducten een wezenlijk bestanddeel vormen van het aanbod op de binnenlandse markt. Pas vanaf 1952 kan er weer een behoorlijk deel van de binnenlandse papierproductie geëxporteerd worden, maar dat is dan nog vooral dankzij het sterk gematigde papierverbruik per hoofd van de binnenlandse bevolking dat ten opzichte van voor de oorlog met dertien procent is afgenomen.

De productiviteit van de bedrijfstak wordt ná de oorlog belangrijk verbeterd en weet daardoor betere resultaten te boeken en met name vanaf het einde van de jaren veertig reserves op te bouwen. De daaropvolgende jaren vijftig laten een ongekennde groei van de productie zien. Bouwen, bouwen en nog meer bouwen is het parool in deze jaren waarin de balans van vraag en aanbod zo scheef ligt dat concurrentie er nauwelijks nog toe doet. In financieel opzicht wordt deze periode als "de gouden jaren" van de papierbranche beschouwd.

Een bank met meer visie en durf, had daarom met herbouw van De Maasmond na de oorlog op haar investering zeker en vast een meer dan uitstekend rendement kunnen behalen. Men verkoos echter de korte termijn opbrengst, daarbij haar verlies gelaten incasserend. Hierbij heeft men zich ontegenzeggelijk teveel laten leiden door resultaten behaalt in het verleden, die ook in dit speciale geval geen garantie boden voor de toekomst. Jammerlijk voor De Maasmond maar meer nog voor de industriële ontwikkeling en werkgelegenheid in de Gemeente Dussen die in de loop der jaren alleen maar verder achterop geraakt.

Naoorlogse wederopbouw

Nieuw centrum voor Dussen

Na de bevrijding in 1945 duurt het nog geruime tijd voordat de inwoners van Dussen daadwerkelijk mogen terugkeren naar hun woonplaats en huizen om er de schade op te nemen en de draad van het gewone leven weer op te pakken. Dussen heeft zwaar te leiden gehad van de laatste oorlogswinter maar met name rondom De Sluis ligt zowat alles in puin. De R.K. kerk is flink beschadigd en als vlak na de bevrijding het raadhuis in de lucht vliegt, raken daarbij ook nog eens de muren van het kerkgebouw ontzet.

41: De zwaar beschadigde kerk aan De Sluis

Door de zware vernielingen en omdat het gemeentebestuur reeds voor de oorlog het kasteel heeft aangekocht met als bestemming hierin het gemeentehuis met burgemeesterwoning te vestigen, rijst bij het gemeentebestuur het ambitieuze plan om in plaats van het dorpshart aan De Sluis te herbouwen, de oorspronkelijke lintbebouwing los te laten en in lijn met moderne stedenbouwkundige opvattingen een totaal nieuwe dorpskern voor Dussen te ontwikkelen die dan wel op een andere plaats gerealiseerd moet worden.

42: De schade aan de Kerkstraat

Binnen de rooms-katholieke gemeenschap bestaat veel scepsis omtrent de plannen, maar vooral de in 1946 benoemde nieuwe burgemeester A.J.A. Oderkerk blijkt een warm pleitbezorger. De nieuwe kern zal in aansluiting op de bestaande bebouwing worden aangelegd en gedomineerd worden door een fraai dorpsplein met daarom heen gegroepeerd openbare gebouwen en winkels. Omdat het kasteel als raadhuis gaat fungeren is het planologisch gezien van essentieel belang dat in ieder geval een belangrijk openbaar gebouw als de rooms-katholieke kerk, maar ook het geplande parochiehuis, een plaats aan het plein krijgen.

De parochianen kunnen echter maar moeilijk afscheid nemen van hun prachtige kerkgebouw en zien veel meer in restauratie, net zoals dat te Hank - waar de kerk net zo hevig geleden heeft - zal geschieden. Om het kerkbestuur over de drempel te helpen doet het gemeentebestuur de toezegging dat bij het ontwerp en de opzet van de nieuwe kern van Dussen een nieuw te bouwen kerk een dominante en centrale plaats krijgt.

Waarschijnlijk heeft het gemeentebestuur ook bij het bisdom sterk gelobbyd om steun voor de plannen te verkrijgen. In dat licht bekeken is het verklaarbaar dat het kerkbestuur - overigens tot verdriet van veel parochianen - het besluit neemt tot sloop van de kerk aan De Sluis en een deel van de bijgebouwen in de Kerkstraat. Het fijne hieromtrent blijft echter toch wat in nevelen gehuld. Opvallend daarbij is dat uit het memorieboek van de pastoor heel zorgvuldig een zevental pagina's - ogenschijnlijk deze periode bevattend - zijn uitgeknipt.

De toedracht wordt alleen nog maar schimmiger als we daarbij ook de gebeurtenissen rond de nieuwbouw van de Hervormde Kerk betrekken. De naoorlogse vernieuwings- en dadendrang wordt namelijk ook de uit de 15e eeuw stammende Hervormde Kerk in Dussen Binnen noodlottig. In 1946 valt deze ten prooi aan de slopershamer, waarmee onvervangbaar bouwhistorisch erfgoed voor altijd verloren gaat. De nieuwe Hervormde Kerk wordt in 1952 gebouwd aan het einde van de Zuideveldlaan en vlak bij De Dusse, waarbij men blijkens een mededeling van de kerkvoogden Gerrit Noeverman en Dirk Millenaar in de veronderstelling is dat dáár het nieuwe centrum van Dussen gepland is. Uit het R.K. parochiearchief blijkt echter dat in het bestemmingsplan toen al was vastgelegd dat de kern in de nabijheid van het voormalige hart van Dussen aan De Sluis zou komen te liggen.

De wederopbouw van start

Er wordt hard gewerkt aan de wederopbouw van Dussen. Zo worden er tal van noodwoningen gerealiseerd langs de Molenkade en Hoek - op perceel Acht Hond in het Klein Zuideveld - maar ook op andere plaatsen, en al snel wordt in "de Rimboe" de Wilhelminastraat aangelegd. Begin vijftiger jaren krijgt de wederopbouw verder gestalte met de aanleg van de Zuideveldlaan en Munsterkerk. Ondertussen wordt door het gemeentebestuur volop werk gemaakt van de nieuwe kern met het ontwerp van het Vrijheidsplein.

43: De Wilhelminastraat aangelegd

Daarbij kan het R.K. kerkbestuur de slagvaardigheid van het gemeentebestuur kennelijk niet bijbenen want op 4 maart 1946 schrijft de architectstedenbouwkundige Ir. W. de Bruijn, die namens gemeentebestuur belast is met het planologisch ontwerp van de nieuwe dorpskern, een brief op poten aan het kerkbestuur. Door hun getrouzel met het aanwijzen van een architect voor het nieuwe kerkgebouw, dreigt het belang van de parochie bij de opzet van het nieuwe centrum van Dussen in het geding te komen. Als het kerkbestuur niet snel met een plan, of tenminste met de naam van de aangewezen architect op de proppen komt, dan loopt de inspraakoptie wat betreft plaats van kerk, parochiehuis, etc. gevaar.

Het talmen van het kerkbestuur wordt veroorzaakt door aanhoudend verzet van de parochianen tegen de revolutionaire plannen van de gemeentelijke planoloog het nieuwe centrum - en daarmee de nieuwe kerk - op een geheel andere plaats te doen verrijzen dan aan De Sluis. Ondanks de principeafpraak lopen kerkbestuur en parochie hier nog steeds niet onverdeeld warm voor. Daardoor heeft men het advies van dezelfde Ir. de Bruijn - die tevens als supervisor voor de wederopbouw in het Land van Heusden en Altena is aangesteld - om architect professor G.H. Holt uit Haarlem aan te wijzen, naast zich neergelegd en komt men met architect Bunnik - de architect van de noodkerk aan de Molenkade - op de proppen. De lobby van De Bruijn bij het bisdom werkt echter afdoende en de parochie gaat voor de tweede maal overstag. Doch niet alvorens pastoor Van den Hoven nog een laatste troefkaart heeft uitgespeeld, door rector van Helvoort van de afdeling Bouwzaken van het Bisdom Den Bosch te bezweren dat de geplande locatie voor de nieuwe kerk veel te moerassig is, met belangrijke meerkosten als gevolg. Het zou daarom in meerdere opzichten veel beter zijn om de nieuwe kerk op de bestaande fundatie van de gesloopte kerk aan De Sluis te bouwen.

De goede contacten tussen bisdom en stedenbouwkundige moge blijken uit een schrijven van rector van Helvoort van het bisdom aan Ir. de Bruijn, de stedenbouwkundige, waarin de rector openlijk zijn twijfels uit over

de zuiverheid van de door pastoor van den Hoven aangevoerde motieven. Niettemin stelt hij voor om een bijeenkomst te beleggen met stedenbouwkundige, burgemeester, pastoor en hemzelf namens het bisdom om te proberen de partijen tot overeenstemming te laten komen.

Parochiehuis

Notulen van dit gesprek zijn niet teruggevonden, maar in ieder geval krijgt de stedenbouwkundige zijn zin en architect Holt de opdracht de nieuwe kerk te ontwerpen - zijn tweede opdracht tot bouw van een kerk nadat hij eerder in Amsterdam de St. Josefkerk heeft gerealiseerd - en dat bovendien op de plaats die de gemeente daarbij voor ogen staat, in het Klein Zuideveld. Daarmee lijkt het verzet gebroken en alles in kannen kruiken, ware het niet dat er bij de nieuwbouw niet alleen een kerk en pastorie voorzien wordt, maar ook een compleet nieuw parochiehuis. Wederom trekt het kerkbestuur hierbij haar eigen plan door architect Frans J.C. van Hopstaken Fzn. in september 1947 een fraai te gebouw te laten ontwerpen dat ten zuiden van de nieuwe kerk - tussen de dijk en de kerk in, maar wel aan het nieuwe plein gelegen - gesitueerd moet worden. Opnieuw grijpt het bisdom in en sommeert dat het niet consistent is dit gebouw dat onderdeel is van de totale nieuwbouw van de parochie door een andere architect dan Holt te laten ontwerpen.

44: Het parochiehuis dat er nooit kwam

Het nieuwe plan voor het parochiehuis gemaakt door architect Holt, dat overigens geënt is op de eerdere tekeningen van Van Hopstaken, voorziet in een grote zaal geschikt voor 248 zitplaatsen met een groot toneel en tevens een ruime hal annex foyer en garderobe, plus een toiletgroep. Boven de ingang is een vergaderzaal voorzien welke tevens kan dienstdoen als filmcabine voor het vertonen van films in de grote zaal. Het geheel wordt gecompleteerd met een buffet tussen foyer en grote zaal. De totale bouwkosten voor het parochiehuis worden begroot op f 36.144,-. Vanuit het liquidatiefonds Hulp Aktie Rode Kruis (HARK) is f 25.000,- beschikbaar met als voorgeschreven bestedingsdoel een parochiehuis. Het resterend bedrag dient door de parochie zelf gefinancierd te worden.

Op 22 oktober 1949 gaat de aanvraag voor de bouwvergunning de deur uit compleet met tekeningen en bestek, waarbij architect Holt schrijft "dat de voorbereidingen inmiddels zover gevorderd zijn dat men binnen enkele weken tot aanbesteding wil overgaan". Om financiële redenen, waarbij de naoorlogse bestedingsbeperking wellicht ook een rol heeft gespeeld, komt het echter nooit zover en zou men nog decennia lang op een dergelijke voorziening moeten blijven wachten totdat in 1964 - op grond beschikbaar gesteld door de parochie en met een royale financiële bijdrage van het kerkbestuur - dorps huis het Middelpunt geopend kan worden.

45: Het afgekeurde bouwplan van de nieuwe kerk

Ondertussen heeft architect Holt wat het ontwerp van de kerk betreft niet stilgezeten. Zijn eerste schetsen worden echter door het bisdom als te experimenteel afgewezen. Een louter van beton geconstrueerd gebouw ziet men niet zitten, men refereert de traditionele baksteen. Bovendien, schrijft bisschop W. Mutsaerts in hoogsteigen persoon "komt het de commissie voor dat slechts dankzij de kerktoren blijkt dat het hier een kerkgebouw betreft". Ook het tweede schetsplan dat in maart 1949 gereed is, vindt geen genade in de ogen van het bisdom. Men is onverkort van mening dat het gebouw nog steeds te weinig het karakter van een kerkgebouw uitstraalt. Het feit dat de voorziene kerktoren voorlopig nog niet gebouwd gaat worden, verstevigt deze indruk alleen maar. In deze laatste zinsnede schuilt vermoedelijk ook het afblazen van het bouwen van het nieuwe parochiehuis. Gezien de financiële situatie van de parochie vindt het bisdom het niet verantwoord ook nog eens een fors bedrag te investeren in een parochiehuis, ook al heeft het kerkbestuur daar nog zo'n creatieve financiering voor bedacht. Op grond hiervan zullen alle beschikbare middelen zijn aangewend om de kerktoren alsnog vanaf eerste aanvang te realiseren, daarmee aan de bezwaren van het bisdom tegemoet komend.

Er volgen nog een aantal wijzigingen, waarbij de kerk meer naar de dijkkant opschuift en ook een kwartslag wordt gedraaid. Daarbij wordt, waarschijnlijk als compromis ten opzichte van de voorkeur van kerkbestuur en parochianen voor herbouw aan De Sluis, de kerk naar De Sluis gericht terwijl in de oorspronkelijk opzet voorzien was deze in de lengterichting van de Molenkade aan het dorpsplein te situeren.

Hierdoor is de merkwaardige situatie ontstaan dat de nieuwe kerk als het ware met de kont/rug naar het Vrijheidsplein staat gekeerd.

Ook wordt het ontwerp van pastorie en sacristie, op verzoek van het bisdom, veranderd. Uiteindelijk is eind 1952 een min of meer definitief plan inclusief kostenraming gereed. Voorzien wordt in een compleet nieuwe kerk met toren, van moderne architectuur, met 578 zitplaatsen en met aangebouwde doopkapel, sacristie en pastorie, alles

gelegen aan het nieuw aan te leggen dorpsplein. Het plan ondergaat nog een ingrijpende – en kostbare aanpassing als reactie op de watersnood van 1953 waarbij de vloer van de kerk aanzienlijk wordt verhoogd om zodoende van eventuele toekomstige wateroverlast verschoond te blijven.

Nieuwe voorzieningen

Als in oktober 1954 de kerk in gebruik genomen wordt, kan in samenwerking met het gemeentebestuur de verdere invulling van het nieuwe dorpshart aangepakt worden. De aanleg van het Vrijheidsplein met plantsoen is inmiddels ook een feit maar het geheel biedt nog een kale aanblik.

46: Boomplantdag op het Vrijheidsplein

Op woensdagochtend 6 april 1960 is het echter een drukte van belang aan het Vrijheidsplein. Het voltallig gemeentebestuur met burgemeester Oderkerk en wethouder Van Dijk, initiatiefnemer pastoor Van den Hoven en de beide dominees Voortman en Westerveld, al het onderwijzend personeel en maar liefst 350 kinderen van al de lagere scholen uit het dorp, hebben zich aldaar verzameld om in het kader van de landelijke boomplantdag, het nog maagdelijke plantsoen met bomen te beplanten.

Bibliotheek

Een van de eerste maar waarschijnlijk minder bekende nieuwe naoorlogse voorzieningen in het dorp is een bibliotheek. De aanzet tot oprichting hiervan vloeit voort uit de liquidatie van het naoorlogse ondersteuningsfonds “Dussen de slagen, wij helpen dragen”. In april 1951 wordt dit fonds opgeheven en de resterende middelen ten bedrage van ruim f 7.800,- worden verdeeld conform een overeengekomen verdeelsleutel. De rooms-katholieke gemeenschap krijgt een kwart van het rest-saldo toegewezen. Hiervan gaat de helft naar Hank, terwijl de andere helft - een kleine f 1.000,- - gereserveerd wordt voor de opzet van een openbare bibliotheek in Dussen. Op initiatief van pastoor Van den Hoven komt die voorziening er ook daadwerkelijk. In de woning van de Fam. J. van Olst-Suykerbuyk aan Het Zandpad wordt een ruimte als zodanig ingericht. Ondanks dat de boekenkeus behoorlijk groot is, wordt er toch maar weinig gebruik van gemaakt. Men leest over het algemeen zeer weinig en de grootste vraag gaat uit naar sensatieliteratuur. Bovendien beschikken de scholen over een eigen bibliotheek voor de kinderen.

Kruisverenigingen

Daarentegen is de behoefte aan zorg en zorgverzekering groot. De in 1938 opgerichte Onderlinge Ziekenhuis Verzekering kan blijkens de berichten in de media al direct honderden leden inschrijven. De oprichting van de afdeling Dussen van het Wit-Gele Kruis heeft daarvoor al, medio jaren 30, plaatsgevonden want in 1937, bij het zilveren priesterjubiläum van pastoor Janssens-de Horion, treedt de heer Cornelis Schelle als spreker op voor de Katholieke Kruisvereniging. Terwijl deze instantie in 1938 ook al EHBO-cursussen geeft die zich in een brede deelname mogen verheugen.

Als gevolg van de watersnoodramp in 1953 wordt door gezinsverzorgsters en vrijwilligers van het Sociaal Centrum in Den Bosch de helpende hand geboden om de eerste nood te lenigen. Kerken en gemeente komen tot de conclusie dat na twee achtereenvolgende rampen maatschappelijk zorg voor een langere periode noodzakelijk zal blijven. Hiertoe wordt in een van de nieuwe Noorse woningen te Hank het Interparochieel Sociaal Charitatief Centrum gesticht dat voor de gehele gemeente maatschappelijk werk, gezinszorg en kraamzorg zal verzorgen. Van hieruit ontstaan weldra initiatieven om te komen tot vestiging van een Wit-Gele Kruisgebouw in Dussen. De plaatselijke Wit Gele Kruisafdeling zet een actie in gang om de nodige financiële middelen te verwerven, waarbij een donatie van het Rode Kruis Italië van maar liefst f 30.000,- een flinke steun in de rug betekent.

In 1957 is het zover en kan de bewoners kruzisorg, die tot dan toe vanuit de woning van Dokter van Vuure is geschied, vanuit een modern en goed geoutilleerd pand aan het Vrijheidsplein geboden worden. Jammer genoeg zijn initiatieven om tot één gezamenlijk kruzisgebouw voor alle gezindten te komen gestrand; de tijd is er op dat moment blijkbaar nog niet rijp voor.

Twee jaar later, in 1959, wordt in de Zuideveldlaan, tegenover de nieuwe Hervormde kerk, een Groene Kruisgebouw geopend met een woning voor zuster Stekete. Uiteindelijk gaat in 1973 het Wit-Gele Kruis op in de Nationale Kruisvereniging, waarna in januari 1980 de Dussense afdelingen van het Wit-Gele - en Groene Kruis alsnog besluiten tot een fusie.

Onderwijs

Naast de zorg is er ook aandacht voor het onderwijs. Halverwege de jaren vijftig wordt er door het ministerie van Onderwijs naar gestreefd om het voortgezet onderwijs meer naar het platteland te brengen. Voor de toekomst krijgt Nederland meer dan ooit behoefte aan goed opgeleide, meer ontwikkelde mensen en het platteland vormt een potentieel dat nog onvoldoende is ontsloten. Er ontstaan in die jaren veel ULO-scholen en een nieuw soort huishoudscholen, de VGLO-scholen volgens het vernieuwde principe LEAO-scholen, en ook incidenteel een paar HBS-scholen.

Op dat moment is in Dussen, alweer in de Zuideveldlaan, reeds een Christelijke Tuinbouwschool gesticht die ook een duidelijk regionale functie vervult. Door de grote toeloop moet een deel van de leerlingen al snel in noodwoningen in den Hoek worden ondergebracht, totdat in 1960 de eerste paal geslagen wordt voor een compleet nieuwe school aan de Van der Dussenlaan.

Vanuit de katholieke gemeenschap ontstaan initiatieven om in Dussen ook een ULO te stichten. De gemeente Dussen zit met de twee dorpen Dussen en Hank in de groei en de behoefte aan voortgezet onderwijs voor de na oorlogse geboortegolf is stijgende. Men komt overeen de VGLO-opleiding in Hank te concentreren en de ULO-school in Dussen en zodoende wordt er een oproep geplaatst voor een hoofd en een onderwijzer(es) aan de per 1 september 1958 te openen R.K. Pius X ULO voor jongens en meisjes te Dussen. Ondertussen maken de leerkrachten van de rooms-katholieke lagere scholen zich sterk voor werving van de benodigde leerlingen. Vooral het hoofd van de jongensschool, meester Simonis, legt menig huisbezoek af bij ouders van zesde klassers, met als doel zieltjes te winnen voor de nieuwe ULO-school in Dussen. Die zomer staat even niet het belang van de leerling voorop, maar wint kwantiteit het van kwaliteit. Of kinderen nu geschikt zijn om naar de ULO door te stromen, is ondergeschikt aan een hoger doel, de verwezenlijking van een ULO-school.

47: Schoolreisje ULO-leerlingen naar Schiphol

Ondanks de inspanningen geleverd, slaagt men toch slechts gedeeltelijk in die opzet. Uiteindelijk melden zich 26 jongelui aan maar dat zijn er vijf te weinig om een tweede leerkracht voor de school te mogen aantrekken. Men slaat zich echter door de opstartmoeilijkheden heen en allengs groeit de school in kwantitatieve - maar vooral later ook in kwalitatieve zin en na vijf schooljaren kan in 1963 een nieuw schoolgebouw betrokken worden aan de Heren van Brechtlaan. De foto betreft een schoolreisje van ULO-leerlingen naar Schiphol in 1960.

De nieuwe onderwijswetgeving maakt ook de bouw van aparte kleuterscholen noodzakelijk. Voor de katholieke kleuters wordt in 1957 een nieuwe school aan de Wilhelminastraat geopend, terwijl de protestant-christelijke kleintjes twee jaar later een nieuwe school mogen betrekken vlak bij de nieuwe Hervormde kerk op de hoek van de Zuideveldlaan en Den Hoek.

Dorpshuis

Met het afblazen van de plannen tot bouw van een nieuw parochiehuis kort na de oorlog om financiële redenen en waarschijnlijk ten gunste van een complete oplevering - inclusief (hogere) kerktoren - van de nieuwe kerk, die bovendien nog eens duurder uitvalt, blijft de Dussense gemeenschap langdurig verstoken van een onderkomen voor het verenigingsleven.

48: R.K. Toneelvereniging Ons Genoegen

Waar voor de oorlog de toneelvereniging (zie foto), fanfare, patronaatsvereniging, katholieke vakbond e.d. hun activiteiten in het daarvoor geschikt gemaakte voormalig leslokaal in het klooster konden doen plaatsvinden, is men na de oorlog aangewezen op de beperkte zaalcapaciteit van de lokale horeca of de kelders van het kasteel. Zo houdt de R.K. Instuif - de soos voor de opgroeiende jeugd - haar bijeenkomsten in aanvang in het kasteel maar verhuist men later naar het achterzaaltje van café Leemans. Ook de nieuwe jeugdorganisatie Jong-Nederland gaat in de kasteelkelders van start. De tafeltennisvereniging gebruikt de kelders van het kasteel voor hun wedstrijden en trainingen, waar ook Drumband DOS oefent. Kortom de wens tot een verenigingsruimte bestaat reeds vanaf de bevrijding en groeit met het uitdijende verenigingsleven zienderogen.

Veel is er ondertussen gediscussieerd over een gemeenschaphuis nadat de fraaie plannen voor een parochiehuis geen doorgang hebben gevonden. De noodkerk aan de Molenkade wordt geopperd als een mogelijke oplossing,

maar vindt in de ogen van het gemeentebestuur geen genade. Dat wil namelijk één verenigingsgebouw voor de gehele gemeente, voor alle inwoners van alle gezindten. Het voorbeeld van twee kruisgebouwen wil men koste wat kost voor het verenigingsgebouw niet herhaald zien. Dat financieel rond krijgen levert echter nogal wat problemen op. Uiteindelijk is het toch de rooms-katholieke parochie die hierbij een doorslaggevende rol speelt. Deze heeft immers nog altijd de 25 mille uit het liquidatiefonds van de HARK op de plank liggen voor een parochiehuis. Dat bedrag is inmiddels door opgebouwde rente aangegroeid tot f 30.0000,-. Het kerkbestuur stemt toe dit kapitaal en daarenboven ook nog eens de bouwgrond gratis ter beschikking te stellen aan het Stichtingsbestuur, zodat de lokale overheid haar plannen kan verwezenlijken. Dat gezamenlijk Stichtingsbestuur is onder leiding van wethouder Toon van Dijk gevormd, waarbij het “van de goede wil en samenwerking in de toekomst zal afhangen of het gemeenschapshuis werkelijk een zegen voor het ontspannings- en culturele leven in Dussen zal worden”, schrijft de krant in 1962. In het memoriaalboek tekende de pastoor daarbij nog veelzeggend aan “dat het kerkbestuur om goede begrijpelijke redenen zich op de achtergrond heeft gehouden”

Het dorps huis wordt ontworpen door architect J. de Jong uit Schayk, van wiens tekentafel eerder ook de rooms-katholieke kleuterschool kwam en die ook nog even in beeld was voor het interieur van de nieuwe kerk. De entree is in eerste instantie gericht naar de kerk met daarvoor een rustig binnenhof, daar waar oorspronkelijk een processietuin is voorzien. De grote zaal - met toneel - is op een verhoogd niveau gebracht zodat men met trappen kan afdalen naar het binnenhof dat gelegenheid biedt tot het opvoeren van openluchtspelen en -concerten. De trappen kunnen dan dienst doen als tribunes waarbij wordt voorzien dat deze zo'n 250 toeschouwers kunnen bergen. Doch deze plannen worden nog teveel geassocieerd met een parochiehuis gelieerd aan de nabijgelegen kerk en het resultaat is bekend. De entree komt aan de andere kant, de Wilhelminastraat zijde, en het binnenhof met de tribunetrappen aan de kerkkant wordt in z'n geheel geschrapt. Eind 1962 begint de Firma de Bont-van Hulten uit Nieuwkuijk met de bouw en op 22 mei 1964 kan het dorps huis Het Middelpunt - een naam bedacht door Sjaan Schalken Bzn. Sr. en verwijzend naar het water Het Middeltje dat in de nabijheid door het Klein Zuideveld stroomt - officieel geopend worden door mr. Ph. Werner, secretaris generaal van het ministerie van Maatschappelijk Werk. De opening staat vooral in het teken van samenwerking tussen katholieken en protestanten, “zodat het dorps huis er wellicht toe zal kunnen bijdragen de mensen dichter bij elkaar te brengen”, aldus het ooggetuige verslag in de krant.

Nieuwe kern van Dussen voltooid

Twee maanden na de opening van het Middelpunt wordt door pastoor Van den Hoven de eerste steen ingemetseld voor de nieuwe bejaardenwoningen, naast de kleuterschool tussen de Wilhelminastraat en Kerkpad. De steen bevat de toepasselijke teksten: “Wij zullen nog vele levens verblijden” en “Alleen de bewoners geven de wijding aan het huis.” Er worden in eerste aanvang twaalf woningen gerealiseerd. Het is het eerste deel van het bejaardencomplex Wilhelminaplantsoen, dat enige jaren later verder zal uitbreiden.

49: Bejaardenwoningen en kleuterschool

Daarmee is de nieuwe dorpskern van Dussen medio jaren 60 voor wat betreft het aandeel van de rooms-katholieke parochie Dussen voltooid. Met de bouw en aanleg van de indrukwekkende kerk met doopkapel, sacristie en pastorie, het kerkhof, zorgcentrum Wit-Gele Kruis, de kleuterschool, het multifunctionele dorps huis en de bejaardenwoningen, levert men een belangrijk aandeel aan het gezicht van het nieuwe hart van het dorp. De aanvankelijke terughoudendheid ten aanzien van de plannen van het gemeentebestuur heeft men van zich afgeworpen en onvervaard zijn de handen uit de mouwen gestoken, zowel letterlijk als figuurlijk. Bij de realisatie van de plannen is een grote mate van flexibiliteit en onbaatzuchtigheid betracht met veel respect voor de totale gemeenschap van het dorp, daarbij inspeliend op veranderende maatschappelijke omstandigheden.

Een protestant-christelijk centrum is gevormd rondom De Duse in de Zuideveldlaan, Hoek en Muilkerk met de nieuwe Hervormde Kerk, het Groene Kruis, Kleuterschool en Christelijke Tuinbouwschool, de bescheiden Christelijk Gereformeerde Kerk aan de overkant van het water, en wat verderop in de Muilkerk de Gereformeerde kerk met de lagere school. Het geheel wordt in de jaren zestig gecompleteerd met nieuwbouw voor de Tuinbouwschool en in Den Hoek de nieuwe gereformeerde kerk De Hoeksteen.

Conclusies

Het moge duidelijk zijn, ondanks de heersende crisis in de landbouw, kende het dorp Dussen zijn belangrijkste bloeiperiode gedurende de tweede helft van de 19^e eeuw. Talrijke villa's en herenhuizen worden er in die periode

gebouwd aan de boorden van het riviertje waaraan het dorp zijn naam ontleent. In de Muilkerk wordt in 1870 een nieuwe kerk gebouwd door de Christelijk Afscheiden Gemeente.

Aan de Sluis wordt een prachtig nieuw Raadhuis opgetrokken. De bouwactiviteiten in die periode in de aangrenzende Kerkstraat ontplooid staan synoniem voor de toenmalige opbloei van het Katholieke geloofsleven, het zogenaamde Rijke Roomsche leven gestalte gevend door de realisering van een nieuwe kerk (in 1842), klooster met kapel en meisjesschool (in 1861) en gasthuis (in 1872).

50: Aanblik van De Sluis na de dorpsbrand van 1892

Na de vernietigende dorpsbrand van 1892 herrijst het hart van Dussen aan De Sluis zelfs in nog luisterrijker vorm met een zo mogelijk nog fraaier Raadhuis en zeker mooiere Katholieke kerk in neo-gothische stijl. Hotel De Zwaan wordt gebouwd en een gloednieuw café tegenover de kerk: De Koppelpaarden. Kort na de eeuwwisseling worden tevens nieuwe scholen gebouwd voor bijzonder onderwijs voor katholieken jongens aan de Dorpsstraat en voor protestants-christelijken kinderen in de Muilkerk.

51: Het hart van Dussen herbouwd

De ontegenzeggelijke uitstraling die het dorp dan heeft wordt nog geaccentueerd door de centrumfunctie die het vervult op het gebied van de gezondheidszorg met de Dussense huisarts, met het notariaat van Rietstra, de gerenommeerde en "luxe" hotelfaciliteit van Hotel De Zwaan en natuurlijk door het imposante Kasteel. Weliswaar is de baksteenfabriek inmiddels gesloten, eenzelfde lot dat ook de sigarenfabriek van Willem Hofmans beschoren is als deze in 1888 afbrandt. Doch de vlasverwerkende-industrie en klompenmakersnijverheid floreren. In 1913 wordt door Merx uit Ammerzoden zelfs een nieuwe klompenmakersfabriek opgericht in de Dorpsstraat. Belangrijkste troef is echter de alsmar uitbreidende papierfabriek, waarmee de Gemeente een belangrijke maar vooral moderne industrie binnen haar grenzen heeft die aan veel inwoners werk en inkomen verschaft. Bovendien, gestimuleerd door pastoor en dominee, begint het verzuilde verenigingsleven aan haar indrukwekkende opmars in verscheidenheid. Ondanks een relatief bescheiden omvang kan het dorp op dat moment nog redelijk wedijveren met tal van plaatsen uit de directe omgeving.

52: De Kerkstraat in oude glorie

Het graven van de Bergsche Maas is echter de aanzet voor een kentering. Zelfs de CdK hekelte het bestuur van Dussen dat men niet maximaal heeft geprofiteerd van de mogelijkheden en beschikbare middelen die zich bij de aanleg van een dergelijk grootschalig infrastructureel project binnen de gemeentegrenzen nu eenmaal altijd aandienen. Bovendien, door de waterbarrière, die veel groter is dan bij het oorspronkelijke Oude Maasje, raakt het Land van Heusden en Altena tamelijk geïsoleerd. Historische gezien is ook het dorp Dussen sterk georiënteerd op de zuidelijk van het water gelegen regio doch men verliest daarmee gaandeweg de aansluiting. Burgemeester Snijders constateert al in een vroegtijdig stadium de negatieve effecten van de nieuwe waterweg en voert dan ook een niet aflatende strijd voor een brug bij Keizersveer die echter pas in 1931 gehonoreerd wordt.

53: De opening van de Keizersveerse Brug

Dan is het echter crisistijd en tot veel verandering leidt het niet. Tot aan de Tweede Wereldoorlog blijft het gemiddeld inkomen van de bewoners van de gemeente Dussen aanzienlijk lager dan in de omliggende gemeentes en bedraagt het nog niet de helft van het Nederlands gemiddelde en ook het opleidingsniveau baart zorgen. De bevolkingsgroei in de periode 1900-1940 bedraagt slechts 30%, waarvan het grootste deel overigens in de kern Hank wordt gerealiseerd, terwijl deze in de provincie Noord-Brabant het drievoudige (90%) is. De sociale achterstand van Dussen, ondanks de vruchtbare grond, is deels te wijten aan de geïsoleerde ligging en geringe scholing, doch ook aan conservatief en weinig opportunistisch bestuur dat onvoldoende inspeelt op bestuurlijke - en technologische vernieuwingen. Omdat er daarnaast in Dussen geen echte ondernemers op staan en ook de lokale middenstand visie en daadkracht ontbeert, wordt duidelijk waarom dat er van economische groei nauwelijks sprake is.

Na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog wordt de opbouw niettemin energiek ter hand genomen. De slopershamers is misschien wel wat te enthousiast gehanteerd, maar dat is achteraf makkelijk praten. Het nieuwe centrum wordt voltooid, waarna in de hausse van de zestiger jaren de uitbreiding Noord van start gaat. De papierfabriek wordt weliswaar niet herbouwd maar daarvoor in de plaats wordt constructiebedrijf Hollandia aangetrokken. Ondertussen worden echter bovenlocaal plannen ontwikkeld welke het zuidelijk deel van het Land

van Heusden en Altena bestempelen tot een gebied voor wonen en recreëren, zodat er maar mondjesmaat nieuwe industrie gevestigd mag worden. Plannen om nabij de Peerenboom een groot industrieterrein aan te leggen leiden dan ook schipbreuk. Waar de vooroorlogse concurrentie van Papierfabriek De Maasmond in andere regio's in de late vijftiger jaren een enorme groei doormaakt wat een geweldige stimulans voor de lokale werkgelegenheid betekent, blijft het vervangende constructiebedrijf Hollandia op zo'n 200 personeelsleden steken. Andere nieuw aangetrokken industrie zoals bijvoorbeeld Schellevis Beton en Studio Rex is vooral kleinschalig en veel werknemers worden daarom gedwongen buiten de regio werk te zoeken. In de haven van Rotterdam of in de petrochemische industrie in de Botlek. Doch dat betekent pendelen of verhuizen.

Gevolg: Half jaren zeventig wordt in Dussen met Het Groot Zuideveld voor het laatst een nieuw uitbreidingsplan opgestart. Eufemistisch uitgedrukt is Dussen vanaf dat moment min of meer blijven steken in haar ontwikkeling. Of we dat erg moeten vinden of niet, daarover mag u zich een eigen mening vormen. Ik mag slechts hopen dat mijn bijdrage van vanavond een bescheiden bijdrage heeft geleverd, u enig inzicht te verschaffen in de historische ontwikkelingen en verwickelingen van ons zo geliefde dorp.

54: Slotslide voor meer informatie

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen
tonlensvelt@wanadoo.nl

Afbeeldingen

1: Titelslide	2
2: Onderwerpen.....	2
3: Stroomrugkaart van het Land van Heusden en Altena.....	2
4: Peutingerkkaart in haar geheel.....	3
5: Peutingerkkaart met Patavia-deel	3
6: Ramaerkaart samengesteld in 1899 door Ir. J.C. Ramaer van Rijkswaterstaat.....	4
7: Ramaerkaart met situatie van 1899 (in rood) geprojecteerd op die van 1300.....	5
8: Paneelschildering van de St.Elisabethsvloed.....	5
9: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met detail van Dussen	6
10: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met aanwassen.....	7
11: Dussen Binnen & Buiten na inpoldering De Laer.....	7
12: Kaart ZH-polder samengesteld door Paul en Anja Seesink-van der Pluijm.....	7
13: Kadasterkaart van Dussen uit ± 1832.....	9
14: De kaart van Dussen van Kuyper (1865).....	9
15: Wandeling door vooroorlogs Dussen.....	9
16: Landweg De Bosschen.....	9
17: De boerderij van Penning.....	9
18: Louw Penning (1854-1927) de schrijver.....	10
19: Korenmolen De Gunst.....	10
20: De Marechausseekazerne	11
21: Jubileum Burg. Snijders in 1936 met o.a. 2 wachtmeesters van de Marechaussee.....	11
22: Hervormde kerk achter de Kazerne	11
23: De Gereformeerde kerk in de Muilkerk met schoolgebouw.....	11
24: Tekening van de Hervormde Kerk in Dussen Binnen.....	11
25: We laten de Kerk en Kazerne achter ons.....	12
26: Huis van Notaris Rietstra	12
27: Oorspronkelijk Doktershuis	12
28: Huis van Burgemeester Snijders	12
29: Villa Anna-Maria	12
30: De slothoeve.....	13
31: Fanfare Wilhelmina uit 1899.....	14
32: Het Kasteel van Dussen.....	14
33: Afbeelding van Donkersloot.....	14
34: De papierfabriek rond 1900	14
35: Auguste Chantrenne.....	15
36: Albert E. Reed.....	15
37: Personeel De Maasmond in 1895.....	15
38: Papierfabriek nadat papierproductie is opgestart	15
39: De dichtgevroren Bergsche Maas bij Keizersveer.....	16
40: Manifest van de vakbonden	17
41: De zwaar beschadigde kerk aan De Sluis	18
42: De schade aan de Kerkstraat.....	18
43: De Wilhelminastraat aangelegd.....	19
44: Het parochiehuis dat er nooit kwam.....	20
45: Het afgekeurde bouwplan van de nieuwe kerk.....	20
46: Boomplantdag op het Vrijheidsplein	21
47: Schoolreisje ULO-leerlingen naar Schiphol	22
48: R.K. Toneelvereniging Ons Genoegen	22
49: Bejaardenwoningen en kleuterschool.....	23
50: Aanblik van De Sluis na de dorpsbrand van 1892.....	24
51: Het hart van Dussen herbouwd	24
52: De Kerkstraat in oude glorie	24
53: De opening van de Keizersveerse Brug.....	24
54: Slotslide voor meer informatie	25